KSZTAŁTOWANIE I PRACE PARLAMENTU ŁOTEWSKIEGO W OKRESIE ZRYWU NIEPODLEGŁOŚCIOWEGO

THE FORMATION AND WORKS OF THE LATVIAN PARLIAMENT DURING THE STRUGGLE FOR THE STATE'S INDEPENDENCE

In Latvia, the process of creating the legislative power had been complex. It differed significantly from Poland, where the Sejm was appointed promptly and peacefully — it comprised representatives of most political parties and was acknowledged by majority of the society and contested only by the Bolsheviks. In Latvia it was contrary — a number of competing legislative organs was created. They multiplied in subsequent regions of the country as well as in time, in subsequent elections. The organ ultimately established, although accepted by the majority, neither adequately represented nor was fully accepted by supporters of the forces which lost the rivalry — the German gentry and communists.

Słowa kluczowe: parlament łotewski, kształtowanie się państwa łotewskiego, walka o niepodległość Łotwy, łotewskie życie polityczne w dobie kształtowania się państwa łotewskiego

Key words: Latvian parliament, creation of the Latvian state, struggle for Latvia's independence, Latvian political life during the formation of the Latvian state

* **Dr Tomasz Paluszyński**, badacz niezależny, rysstudio@o2.pl,
<https://orcid.org/0000-0003-0038-9653>

1. UWAGI WSTĘPNE

Na Łotwie proces kreacji władzy ustawodawczej był bardzo złożony. Inaczej niż w Polsce, gdzie szybko i spokojnie skutkowało powołaniem Sejmu z reprezentantami większości frakcji politycznych, uznawanego przez większość społeczeństwa i kontestowanego jedynie przez bolszewików. Na Łotwie przeciwnie — dochodziło tam do kreacji kilku konkurujących ze sobą organów ustawodawczych. Mnożyły się one w poszczególnych regionach kraju oraz w czasie, w kolejnych wyborach. Organ, ostatecznie utrwalony, aczkolwiek akceptowany przez większość, ani adekwatnie nie reprezentował, ani nie był w pełni akceptowany przez zwolenników tych sił, które tę rywalizację przegrały — szlachtę niemiecką oraz komunistów.

2. PARLAMENTARYZM NA ZIEMIACH ŁOTEWSKICH DO POCZĄTKU XX W.

Tradycje parlamentarne na ziemiach łotewskich, podobnie jak w Polsce, sięgały XIV w., gdy organizowały się reprezentacje stanowe. Obok przedstawicielstwa rycerstwa, czyli ziemiaństwa, oraz duchowieństwa obejmowały także mieszczaństwo. Ze względu na skład etniczny te trzy grupy społeczne miały charakter narodowy —

niemiecki. Było to konsekwencją chrystianizacyjnego podboju i kolonizacji regionu przez krzyżowców z Rzeszy Niemieckiej w XIII w.

Za moment uformowania się niemieckiej, parlamentarnej reprezentacji wschodnio-bałtyckiej przyjmuje się rok 1435. W Valka zebrał się wówczas pierwszy landtag, reprezentujący cztery stany: duchowieństwo (biskupi i kanonicy)¹; landmistrza krajowego z dostojnikami zakonu krzyżackiego; wasali, rycerzy, ziemian; mieszczaństwo głównych miast: Rygi, Rewla oraz Dorpatu. Landtagi zbierały się w Valka lub w Valmiera. Decyzje wymagały zgodny wszystkich stanów. Jednomyślność uzyskiwano rzadko, głównie w sprawach chłopskich. Reprezentacji nie posiadała ludność łotewska i estońska — poddani chłopi².

System ewoluował wraz ze zmianami władczymi w regionie. W drugiej połowie XVI w., w toku wojny inflanckiej kraj podzieliły między siebie nadbałtyckie potęgi. Pod władanie Zygmunta Augusta, następnie litewskie i polskie weszły Inflanty. Północną część Estonii opanowała Szwecja. Wyspą Saaremaa (Ozylią) władała do 1645 r. Dania. W Kurlandii i Semigalii powstało księstwo lenne Rzeczypospolitej³. Po kampaniach Gustawa II Adolfa, do końca trzeciej dekady XVII w. kosztem Rzeczypospolitej większą część Inflant, (południową Estonię oraz Vidzeme z Rygą) zajęli Szwedzi. Pod zwierzchnością królów polskich pozostała jeszcze do pierwszego rozbioru wschodnia część Inflant — Łatgalia.

Wszyscy nowi zwierzchnicy potwierdzili dominującym tu Niemcom dotychczasowe prawa, w tym poszanowanie ich reprezentacji stanowej. Nowością było to, że wraz z upadkiem w czasie wojny inflanckiej władztw kościelnych (landmistrza oraz biskupów) reprezentację stanową zredukowano do ziemiaństwa i głównych miast, mnożąc zarazem jej organy. Wykształciły się cztery lokalne landtagi: estoński; inflancki w Inflantach szwedzkich; kurlandzki, którego prawa potwierdził pierwszy kurlandzki książę Gotthard Kettler, oraz Saaremaa. Funkcjonował też sejmik w Inflantach polskich. Tutejsza szybko polonizowana szlachta delegowała ponadto przedstawicieli na sejmy walne Rzeczypospolitej. Podobnie było w wykształconym z byłej domeny biskupów kurlandzkich powiecie piltyńskim Królestwa Polskiego — enklawie wewnątrz

¹ Mowa o utworzonych w pierwszej poł. XIII w. władztwach: abp. ryskiego, bp. dorpckiego, bp. ozylijskiego i bp. kurlandzkiego. Wraz z miastem Rygą oraz władztwem zakonu krzyżackiego tworzyły one tzw. konfederację inflancką.

² Szerzej o kształtowaniu się inflanckiej reprezentacji stanowej u schyłku średniowiecza *vide* J. Kostrzak, *Narodziny ogólnoinflanckich zgromadzeń stanowych od XIII do połowy XV wieku*, Warszawa–Toruń 1985.

³ Szerzej o przynależności poszczególnych części regionu od rozpadu federacji inflanckiej po okres rozbiorów Rzeczypospolitej oraz o kształtowaniu się lokalnych parlamentów krajowych *vide*: T. Paluszynski, *Czy Rosja uczestniczyła w pierwszym rozbiore Polski, czyli co zaborcy zabrali Polsce w trzech rozbiorach? Nowe określenie obszarów rozbiorowych Polski w kontekście analizy przynależności i tożsamości państwowej Księstw Inflanckiego i Kurlandzkiego, prawnopanstwowego stosunku Polski i Litwy oraz podmiotowości przedrozbiorowej Rzeczypospolitej*, Poznań 2012; G. Manteuffel, *Zarysy z dziejów krain dawnych inflanckich czyli Inflant właściwych (tak szwedzkich jako i polskich), Estonii z Ozylią, Kurlandii i Ziemi Piltyńskiej*, wstęp, red. i oprac. K. Zajas, Kraków 2007.

Księstwa Kurlandzkiego⁴. W sumie na obszarze łotewsko-estońskim podzielonym między pięć państw (licząc odrębnie Polskę i Litwę) funkcjonowało w tym czasie sześć sejmików ziemskich.

Zmian nie przyniosły kolejne przetasowania terytorialne spowodowane trzecią wojną północną. W 1710 r. Piotr I, pozyskując rycerstwo niemieckie Estonii i Inflant, które odebrał Szwecji, potwierdził jego dotychczasowe prawa, w tym parlamentarne. Odtąd obie cieszące się pełnym samorządem prowincje stanowiły pod tym względem ewenement w samodzierżawnej Rosji. Nowością było to, że landtagi zredukowano do reprezentacji *stricte* szlacheckiej, pozbawiając tej reprezentacji miasta⁵. Podobną autonomię polityczną, kulturalną i religijną potwierdzono wobec rycerstwa Księstwa Kurlandzkiego wraz z anektowaniem księstwa przez Rosję 17 marca 1795 r., na pół roku przed III rozbiorem Rzeczypospolitej. Odmienne rzecz potoczyła się w Księstwie Inflanckim stanowiącym podmiot unii z Wielkim Księstwem Litewskim oraz Królestwem Polskim, anektowanym przez Katarzynę II w 1772 r. podczas I rozbioru Rzeczypospolitej, w którym uchylono dotychczasowe prawa, likwidując też szlachecką reprezentację parlamentarną. W Rosji nie było wszak parlamentu. Zachowano jedynie sejmik ziemski ograniczony w prawach na wzór rosyjskich gubernialnych zgromadzeń szlacheckich. Katarzyna II w połowie lat osiemdziesiątych XVIII w. narzuciła zasady sejmikowe funkcjonujące w Rosji także landtagom Inflant i Estonii, redukując tym ich prawa polityczne. Decyzje te jednak cofnął w 1796 r. Paweł I (który w samej Rosji samorząd akurat ograniczał). Odrębność administracyjną i polityczną Inflant i Estonii oraz Kurlandii w cesarstwie, w ramach zjednoczonej Ostseeprovinzen, potwierdził w 1801 r. Aleksander I⁶. Rok później Łatgalię wcielono do nowo utworzonej guberni witebskiej, w której składzie pozostawała do grudnia 1917 r., kiedy to została włączona do gubernii inflanckiej⁷. Ziemie łotewskie i estońskie przechodziły w XIX w. zmiany administracyjne prowadzące ostatecznie do ustanowienia guberni kurlandzkiej, inflanckiej oraz estlandzkiej. Mimo to uprawnień landtagów nie zredukowano już do I wojny światowej. Szlachta niemiecka w tych trzech guberniach oraz polska w guberni witebskiej bez przeszkód realizowały władzę samorządową na zebraniach gubernialnych i powiatowych. Landtagi regularne zbierały się co trzy lata. Obradowały też landtagi nadzwyczajne, zwoływane przez marszałków krajowych. Landtagi zwyczajne odbywały się w dwóch zjazdach: przygotowawczym, tzw. relacyjnym, i ostatecznym, tzw. instrukcyjnym. Posłowie do landtagów byli wybierani przez miejscową szlachtę, po jednym z parafii⁸.

Stałymi organami łączącymi funkcje uchwałodawcze z administracyjnymi były rady krajowe (*Landratskollegien*, *Landräte* bądź *Landesräte*), których członkowie

⁴ Szerzej na ten temat *vide* B. Dybaś, *Na obrzeżach Rzeczypospolitej. Sejmik piltyński w latach 1617–1717*, Toruń 2004.

⁵ J. Lewandowski, *Historia Estonii*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2002, s. 108.

⁶ M. Cygański, T. Dubicki, *Niemcy wschodniobałtyccy w Estonii na Łotwie i Litwie*, Łódź 2004, s. 22–23; J. Lewandowski, *op. cit.*, s. 110.

⁷ *Ilustrowana Encyklopedia Powszechna*, t. 29–30, Warszawa 1891, s. 962.

⁸ *Ibidem*, t. 41, s. 528.

byli wybierani dożywotnio przez landtagi. Zasadniczo pełniły one funkcje doradcze względem gubernatorów oraz w zakresie spraw miejscowego sądownictwa. Składały się z rad okręgowych. Parlamentom i radom krajowym przewodzili szlacheccy marszałkowie (*Adelsmarschallen*). Marszałkami działającymi w okresie I wojny światowej i w czasie kształtowania się państwa łotewskiego byli: estlandzki — baron Eduard von Dellingshausen (1902–1917); ozylijski (Saaremaa) — baron Alexander Peter Eduard von Buxhoeveden (1906–1919); inflancki — baron Adolf Pilar von Pilchau (1908–1917) i baron Heinrich von Stryck (1918–1919); kurlandzki — graf Władimir Eustachiewicz Reiter baron Nolken (1909–1917).

Realizacji celów i interesów niemieckiego rycerstwa (*Ritterschaften*) przez parlamenty i rady krajowe oraz marszałków towarzyszyło dalsze pozbawienie ludności łotewskiej oraz estońskiej politycznego wpływu na swoją sytuację. Uległo to zmianie dopiero w wyniku rewolucji 1905 r.

3. PRZEDSTAWICIELE ŁOTEWSCY ORAZ ESTOŃSCY W DUMACH CARSKIEJ ROSJI

Manifest październikowy Mikołaja II przekształcił imperium Romanowów w monarchię parlamentarną. Po raz pierwszy miał powstać w Rosji parlament współdzielący kompetencje ustawodawcze z panującym carem, będący reprezentacją nie jedynie stanów uprzywilejowanych, lecz ogółu ludności, w tym — po raz pierwszy — także Łotyszy. Wobec zmian ordynacji wyborczej grono deputowanych z ziem łotewskich w kolejnych dumach ewoluowało. Dwu- i trzystopniowy (zależnie od kurii) kurialny charakter wyborów — co więcej nieproporcjonalnych, wymagających więcej wyborców na mandat w kuriach miejskich i chłopskich — zdawał się sprzyjać zapewnieniu reprezentacji warstw uprzywilejowanych, także niemieckich ziemian nadbałtyckich. Wbrew temu mandaty do I i II dумы z tutejszych guberni zdobyli kandydaci łotewscy, estońscy oraz jeden z diaspory żydowskiej⁹. W związku z forsowanymi przez nie rewolucyjnymi ustawami, po rozwiązaniu dum, kolejne wybory przeprowadzono na podstawie ordynacji zmienionej na korzyść warstw uprzywilejowanych. W efekcie w III dumie liczba deputowanych Łotyszy zmalała do 4, a Estończyków do 2¹⁰. W IV dumie z guberni inflanckiej, estońskiej oraz z miasta Rygi (wyodrębnionej jako osobny okręg wyborczy) weszło już tylko 2 Łotyszy oraz 2 Estończyków, ponadto 1 Żyd, 6 Niemców i jeden Rosjanin¹¹.

⁹ Do I dумы weszło z guberni kurlandzkiej 3 deputowanych: N. Katznelson, oraz Łotysze J. Kreizberg i J. Cakste, późniejszy pierwszy prezydent niepodległej Łotwy; z inflanckiej 5: Łotysze — A. Wremer, F. Groswald i K. Ozolin oraz Estończycy O. Rütli i J. Tönnison, późniejszy premier Estonii; z estlandzkiej 2: Estończycy K. Hallat i A. Lubi. *Vide: Gosudarstwiennaja Duma pierwowo przywa. Portriety, kratki-je biografii i charakteristiki dieputatow*, Moskwa 1906, s. 96–98. W II dumie zasiadło już 7 łotewskich deputowanych: Szerzej o ich aktywności parlamentarnej *vide: J. Bērziņš, Latvijas deputātu darbība krieivijas ii valsts domē (1907. gada 20. februāris – 3. jūnijs)*, „Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls” 2012, t. 1, s. 41–68.

¹⁰ *Obzor diejateielnosti Gosudarstwiennoj Dумы trietiego sozywa, czast 1: Obszczie swiedenija, Sostawlien Kancelariej Dумы*, Sankt-Petersburg 1912, s. 8.

¹¹ *Czlieny Gosudarstwiennoj Dумы (portiety i biografii). Czietwiortyj sozyw 1912–1917*, wybór M.M. Bonowicz, Moskwa 1913, s. 225–229, 463–465.

Zarysowała się więc tendencja do redukcji liczby deputowanych łotewskich oraz estońskich na rzecz reprezentantów szlachty.

Ustanowienie parlamentu umożliwiło legalną polityczną aktywność podanych. W całej Rosji powstały i rozwinęły się partie polityczne. W guberniach nadbałtyckich nie były to odrębne narodowe podmioty, lecz lokalne struktury partii ogólnorosyjskich. Deputowani łotewscy oraz estońscy — inaczej niż polscy — jako członkowie ogólnorosyjskich frakcji parlamentarnych nie tworzyli odrębnych kół narodowych w dumie. Z powodu ich niewielkiej liczby pośród kilkuset deputowanych mieli też małe możliwości forsowania projektów służących społeczności łotewskiej oraz estońskiej i interesy swoich wyborców starali się realizować w ramach rozwiązań popieranych przez partie, które reprezentowali. Czas monarchii parlamentarnej był dla wschodniobałtyckiej ludności doskonałą podstawą do kształtowania postaw obywatelskich, aktywności politycznej i zaangażowania wyborczego w okresie budowy państw nadbałtyckich. Trwałość systemu przedstawicielskiego, z udziałem całych społeczeństw, została wystawiona na próbę przez destrukcję rosyjskiego porządku, którą przyniosły postępująca w regionie podczas I wojny światowej okupacja niemiecka, a później przemiany bolszewickie.

4. REPREZENTACJE ŁOTEWSKIE W PIERWSZYCH LATACH WOJNY I PO REWOLUCJI LUTOWEJ

W sytuacji zagrożenia wojną politycy łotewscy opowiadali się za współpracą z koalicją. Łotewscy posłowie: Janis Goldmanis i Janis Zalis 26 lipca 1914 r. wystąpili z deklaracją solidarności Łotyszy z Rosją, nie wysuwali natomiast żadnych żądań politycznych. Wszystkie łotewskie środowiska polityczne, poza bolszewikami, opowiedziały się po stronie Rosji¹². Podjęto zabiegi w celu utworzenia ochotniczych formacji łotewskich przy armii rosyjskiej¹³.

Rewolucja lutowa przyniosła pogłębienie demokratyzacji także w Inflantach i Łatgalii. Jak w całej Rosji, wytworzył się system dwuwładzy, którą — w zakresie uchwałodawczym — sprawowały rady krajowe oraz rady delegatów. Radom krajowym przyświecały idee narodowe, ewoluujące od żądań autonomicznych do niepodległościowych. Reprezentowane w nich łotewskie ugrupowania prawicowe, centrowe oraz prawica łotewskiej socjaldemokracji postulowały swobodę rozwoju kulturalnego, ekonomicznego i politycznego narodu. Hasłom internacjonalizmu i walki klasowej formułowanym przez radykalną lewicę przeciwstawiała patriotyczną ideę narodową. Tę radykalna lewica nazywała reakcją, szowinizmem, nacjonalizmem i burżuazyjnością. Rady delegatów skupiające partie socjalistyczne głosiły hasła walki klasowej, zabezpieczenia praw politycznych i socjalnych proletariatu miejskiego oraz wiejskiego. Na lewicy, w drugim i trzecim kwartale 1917 r., między umiarkowanymi mieniszewikami i radykalnymi bolszewikami toczyła się walka o wybór narodowego bądź klasowego kierunku działania.

¹² M. Serejski, *Stosunki polsko-łotewskie*, AAN, Kolekcja Odpisów, sygn. 1, s. 4 [dalej: M. Serejski, *Stosunki...*, AAN]; L. Kiewisz, *Sprawy łotewskie w bałtyckiej polityce Niemiec 1914–1919*, Poznań 1970, s. 45.

¹³ L. Kiewisz, *op. cit.*, s. 47–48.

Specyfiką łotewską było zdominowanie rad delegatów przez element żołnierski. Wynikało to z przyfrontowego położenia regionu, co wiązało się z zakwaterowaniem miliona żołnierzy, a także z redukcją ludności cywilnej, której po ewakuacji zostało jedynie półtora miliona. Początkowo łotewscy prawicowi socjaldemokraci (mienszewicy) oraz eserzy (socjaliści rewolucjoniści), kierowani przez Francisza Mendersa, Ansisa Buševicsa i Margersa Skujenieksa — podobnie jak pozostałe łotewskie organizacje i grupy polityczne — opowiadali się za Rządem Tymczasowym. Uznając łotewskie dążenia narodowe, gotowi byli podjąć współpracę zarówno z nim, jak i z uznanymi przez niego reprezentacjami krajowymi¹⁴.

Podczas odbywającego się od 21 do 22 marca 1917 r. w Rydze I Zjazdu Delegatów Łotewskich Pułków Strzeleckich powołano Radę Delegatów Żołnierskich i Oficerskich¹⁵. Przeprowadzono wybory do jej Komitetu Wykonawczego, do którego mienszewicy wprowadzili 22 członków, a bolszewicy 9. W czasie zjazdu większość delegatów poparła prorządowe i prowojenne przemówienia głównodowodzącego broniącej linii Dźwiny 12 armii gen. Radko Dmitriewa oraz deputowanych dумы. Zjazd opowiedział się za kontynuacją wojny w celu wyzwolenia Kurlandii¹⁶. Równocześnie, niezależnie od zjazdu, oficerowie łotewskich formacji strzeleckich 22 marca powołali Komitet Wykonawczy Zjednoczonej Rady Łotewskich Pułków Strzeleckich 12 Armii¹⁷.

Początkowo gotowość do współpracy z ugrupowaniami narodowymi przejawiała także powołana 20 marca — wbrew zakazowi komisarza rządowego Andrejsa Krastkalnsa — Ryska Rada Delegatów Robotniczych. Utworzono ją na mocy decyzji drugiego zebrania 150 delegatów reprezentujących ryskie organizacje robotnicze i zakłady produkcyjne. Rada, w której większość stanowili mienszewicy, wprowadziła ośmiogodzinny dzień pracy, rozwiązała policję carską i podjęła tworzenie własnej milicji. Kilka dni później Rada weszła w skład Ryskiej Rady Organizacji Społecznych, zrzeszającej przedstawicieli organizacji społecznych Rygi. Została ona powołana na zebraniu 48 przedstawicieli ryskich organizacji drobnomieszczańskich, burżuazyjnych i robotniczych, które odbyło się 17 marca pod przewodnictwem M. Skujenieksa. W wyniku rozmów przeprowadzonych z dowódcą 12 armii i przy poparciu Ryskiej Rady Delegatów Robotniczych Ryska Rada Organizacji Społecznych 2 kwietnia pozbawiła władzy starą, pochodzącą z czasów carskich, niemiecką Radę Miejską i przejęła władzę nad miastem. Przewodniczącym nowej Rady Miejskiej został Gustavs Zemgals. Łotewscy bolszewicy, tworzący socjaldemokratyczną lewicę, którzy po zwycięstwie rewolucji mogli podjąć legalną działalność w warunkach demokratycznych, 2 kwietnia utworzyli własny Komitet Socjaldemokracji Łotewskiego Kraju [dalej: SDŁK] i wezwali masy

¹⁴ P. Lossowski, *Strzelcy łotewscy w rewolucji i wojnie domowej w Rosji (1917–1920)*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej” 1967, t. III, s. 85. Szerzej o stosunkach w socjaldemokracji łotewskiej w 1917 r. *vide* A. Ezergailis, *The Revolution in Latvia*, New York–London 1974, s. 23–37.

¹⁵ L. Kiewisz, *op. cit.*, s. 108.

¹⁶ *Istorija Latvijskoj SSR*, t. II, *S 1861 po mart 1917*, red. J.I. Krastyn, Riga 1954, s. 462–463.

¹⁷ *Istorija...*, red. J.I. Krastyn, s. 463; *Istorija Latvijskoj SSR. Sokrascennyj kurs*, red. A. Drizul, Ryga 1971, s. 394. O aktywizacji bolszewików na Łotwie *vide* A. Ezergailis, *op. cit.*, s. 38–57.

do tworzenia rad, które podjęłyby walkę przeciw organom Rządu Tymczasowego i popierającym je organizacjom. 16 kwietnia mienszewicka Ryska Rada Delegatów Robotniczych aresztowała rządowego komisarza guberni inflanckiej Krastkalnsa. Na jego miejsce Rada wybrała socjaldemokratę Priedkalansa, byłego deputowanego III dумы rosyjskiej. Rząd Tymczasowy nie uznał jego kandydatury i powierzył urząd komisarza guberni inflanckiej Rachmaninowi¹⁸.

Wkrótce po rewolucji łotewskiej Centralne Towarzystwo Rolnicze wystąpiło do Rządu Tymczasowego z postulatem przekazania miejscowym reprezentacjom władzy samorządowej. W związku z niekorzystną dla Rosji sytuacją na froncie Rząd Tymczasowy Lwowa uznał prawo do samostanowienia narodów z zachodnich ziem Rosji, także łotewskich. Jego intencją była aktywizacja nierosyjskich nacji imperium, a atutem miała być oferta swobodnego rozwoju kultury narodowej i działalności politycznej. Godząc się na samostanowienie, rząd przewidywał jednak realizację tego prawa w porozumieniu z przedstawicielami poszczególnych narodów z rosyjską dumą. Sprzeciwiał się próbom rozstrzygania kwestii przynależności państwowej etnicznie nierosyjskich ziem imperium poprzez akceptację działań sprzed zwołania konstytuandy. Podobne stanowisko zajęli uczestnicy I Zjazdu Rad Delegatów Robotniczych i Żołnierskich Rosji¹⁹.

Władze pozwoliły Łotyszom, podobnie jak innym narodowościom, podejmować aktywną działalność narodową i polityczną. Zaczęły powstawać łotewskie partie polityczne, które w swoich programach zawierały także kwestie narodowe. 18 kwietnia powstał Łotewski Związek Chłopski, reprezentujący zamożnych chłopów łotewskich. Partii przewodził Karlis Ulmanis. Związek w deklaracji programowej postulował uznanie niepodległości Łotwy przy zachowaniu jej związku z Rosją, polegającego na unii celnej, wspólnych siłach zbrojnych i wspólnej polityce zagranicznej. W tym samym miesiącu utworzono w Petersburgu Demokratyczny Związek Łotyszów, w którym znaczącą rolę odgrywali Petris Zālīte i Janis Kukurs. Partia domagała się autonomii Łotwy i jako pierwsza wysunęła postulat powołania ogólnołotewskiej Rady Krajowej, która zwołałaby krajowy parlament. Głównym jego zadaniem miało być opracowanie łotewskiej konstytucji i określenie zasad federacji z Rosją. Program ten poparły inne prawicowe ugrupowania łotewskie. Kolejne powstałe w tym czasie liczące się partie łotewskie o programie narodowym to: Łotewska Partia Narodowo-Demokratyczna z Janisem Akuratesem i Karlisem Skalbe na czele oraz Partia Radykalno-Demokratyczna z Gustavsem Zemgalsem²⁰.

Łotewskie partie narodowe domagały się likwidacji landratów oraz zniesienia przewagi niemieckiej burżuazji w radach miejskich²¹. Postulat reformy władz prowincji posłowie łotewscy sformułowali jeszcze w 1916 r. Liczyli oni na powodzenie inicjatywy wobec narastających w Rosji nastrojów antyniemieckich spowodowanych wojną.

¹⁸ *Istorija...*, red. J.I. Krastyn, s. 458–460; L. Kiewisz, *op. cit.*, s. 106.

¹⁹ P. Łossowski, *Kwestia narodowa w rewolucji i wojnie domowej w Rosji (1917–1920)*, „Kwartalnik Historyczny” 1967, t. 3, s. 574.

²⁰ *Ibidem*, s. 102–103.

²¹ *Istorija...*, red. J.I. Krastyn, s. 465.

24 marca 1916 r. Zalitis i Goldmanis przedstawili projekt utworzenia w nadbałtyckich guberniach instytucji ziemskich, w którym przewidziano odebranie niemieckim baronom ich przywilejów i wprowadzenie dwustopniowego samorządu ziemskiego. Prace nad projektem odpowiedniej ustawy, mimo rozpatrzenia wniosku przez carski rząd, zostały przerwane z powodu wybuchu rewolucji²². Dopiero to wydarzenie gruntownie zmieniło system władzy na Łotwie. Łotysze z Łatgalii domagali się także samorządu dla łotewskich powiatów Witebszczyzny. Już po rewolucji za wcieleniem Łatgalii jako jednostki autonomicznej do niepodległej Łotwy zaczęła wypowiadać się w swym organie prasowym „Dryva” Chrześcijańska Partia Łatgalii z ks. Francisem Trasunsem na czele, oraz Łatgalska Komisja Organizacyjna, której przewodził²³. 12 kwietnia Rząd Tymczasowy zdecydował o reformie stosunków społecznych w Rosji. Zniesiono przywileje stanowe, rozwiązano szlacheckie organy samorządowe, a w ich miejsce powołano samorządy wybierane w powszechnych wyborach²⁴. Dotyczyło to także Inflant i Łatgalii.

Na zjeździe przedstawicieli ugrupowań narodowych, towarzystw rolnych i sekretarzy gminnych Inflant, odbywającym się za zgodą rządu w Valmiera w dniach 25–26 marca 1917 r., została wybrana Tymczasowa Rada Krajowa Prowincji Vidzeme. W jej skład weszło też czterech mienszewików i czterech przedstawicieli części ziemian niemieckich. Licząca 48 osób Rada wystąpiła z postulatem połączenia wszystkich łotewskich prowincji w jeden obszar autonomiczny — wydzielenia łotewskiej części Inflant z guberni inflanckiej, obejmującej też południową Estonię, wyłączenia Łatgalii z guberni witebskiej, wreszcie wyzwolenia spod okupacji niemieckiej Kurlandii. Jeszcze w kwietniu Rząd Tymczasowy wydzielił łotewską część z guberni inflanckiej, tworząc odrębny okręg administracyjny Vidzeme. Północne Inflanty zamieszkane przez Estończyków połączono z Estonią. Nie wyrażono jednak na razie zgody na połączenie Vidzeme z Łatgalią ani na wydzielenie Łatgalii z guberni witebskiej. Władze Rosji nie zgodziły się także na utworzenie ogólnołotewskiej Rady Krajowej jako organu autonomicznego. Stwierdzono, że sprawę autonomii Łotwy rozstrzygnie przyszła konstytuanta Rosji. W dniach 25–26 kwietnia z inicjatywy posłów łotewskich odbył się w estońskim Tartu zjazd przedstawicieli uchodźców i strzelców kurlandzkich, w którym uczestniczyło 276 delegatów. Powołano Krajową Radę Kurlandii, która podjęła uchwałę w sprawie wyzwolenia Kurlandii i połączenia jej z resztą ziem łotewskich. Na komisarza Rady wybrano Janisa Čakste, zatwierdzonego na tym stanowisku przez Rząd Tymczasowy. Podobne działania podjęły narodowe stronnictwa w Łatgalii. Na zwołanym na 26 kwietnia zjeździe autonomistów Łatgalii w Rezekne wysunięto hasło „Wolna Łotwa w wolnej Rosji”. Na zjeździe powołano też Łatgalską Radę Krajową, organ analogiczny do rad utworzonych w Vidzeme i dla Kurlandii. Nie obyło się bez zgrzytów. Przybyli

²² T. Karjachjam, *Sowiet Ministrow carskiej Rosji o pribaltijskim ziemstwie w 1916 g.*, [w:] *Germania i Pribaltika. Mieżwiedomstwiennyj sbornik naucznych trudow*, red. P.J. Krupnikow, L. Perkone, Riga 1980, s. 49, 54–55.

²³ L. Wasilewski, *Litwa. i Białoruś. Zarys historyczno-polityczny stosunków narodowościowych*, Warszawa–Kraków 1925, s. 186–187.

²⁴ L. Kiewisz, *op. cit.*, s. 104.

z Petersburga bolszewicy, którzy przekonali się o narodowym charakterze zjazdu, uznali go za kułacki oraz nieprawomocny i demonstracyjnie go opuścili²⁵. Powstałym radom krajowym Vidzeme, Łatgalii oraz Kurlandii rząd przekazał funkcje ziemstw. Ich powołanie było pierwszą udaną próbą przejęcia lokalnej władzy przez ugrupowania łotewskie. Nie przesądzało to jednak jeszcze kwestii jedności i niepodległości kraju.

Główną płaszczyzną sporu prawicy i centrum z socjaldemokracją były zasady reformy rolnej. Stała się ona niebawem podstawą antagonizującej agitacji bolszewików, wzywających bezrolnych do wystąpienia przeciw posiadaczom. Jeszcze w kwietniu Zjazd Delegatów Łotewskich Rad Robotniczych, Żołnierskich i Chłopskich uchwalił forsowaną przez SDŁK radykalną reformę rolną, polegającą na konfiskacie bez odszkodowania dóbr obszarniczych oraz kościelnych i przekazaniu ich chłopom do wspólnego użytkowania. Nie czekając na zwołanie zapowiedzianej przez Rząd Tymczasowy konstytuandy, mającej zająć się kwestią agrarną, postanowiono w każdej gminie tworzyć rady delegatów bezrolnych oraz biedoty chłopskiej i parcelować majątki ziemskie. W niektórych gminach Inflant, jak Juaupiebalga, Kakuese czy Lubane, rady wbrew rządowemu zakazowi zaczęły realizować tak rozumianą reformę. Związek Chłopski w połowie maja wystąpił z własnym programem, w którym przewidywał sprzedaż lub dzierżawę dóbr państwowych, miejskich i lasów prywatnych. Zachęcał właścicieli do sprzedaży chłopom części swych posiadłości. Założenia te były korzystniejsze dla reprezentowanych przez partię zamożniejszych chłopów, dysponujących pieniędzmi na zakup ziemi oraz narzędziami do produkcji rolnej. Chłopom bezrolnym pozostawałaby jedynie dzierżawa²⁶.

Po powrocie Lenina 4 kwietnia do Rosji bolszewicy zintensyfikowali podsycanie niepokoju społecznego na tle klasowym. Głosząc hasło przejęcia władzy przez klasę robotniczą, jej jedyną prawdziwą reprezentacją ogłosili siebie. Ponieważ w ówczesnym układzie sił na rosyjskiej scenie politycznej nie posiadali większości w radach delegatów, ich celem stało się zbrojne przejęcie władzy. Jednocześnie realizowali oni taktykę izolacji w radach eserów i mienszewików. Stopniowo je bolszewizując, wysunęli hasło „cała władza w ręce Rad”²⁷.

Urzeczywistnienie idei zbrojnego przewrotu wymagało pozyskania wojska i proletariatu. W tym celu, zgodnie z wytycznymi Lenina, bolszewicy podjęli szeroką akcję propagandową. Szczególnie podatne na nią okazały się pułki strzelców łotewskich. Spowodowane to było w znacznej mierze zmianą charakteru społecznego formacji. Początkowo dominowała w nich łotewska młodzież drobnomieszczańska i inteligencka, będąca nosicielką haseł narodowych. Z czasem, w wyniku strat osobowych poniesionych w walkach, coraz więcej żołnierzy pochodziło spośród robotników i chłopów. Pozwalało to liderowi łotewskich komunistów Petrisowi Stučce twierdzić, że „strzelec łotewski to uzbrojony robotnik”. Już na konferencji dowódców frontów

²⁵ *Ibidem*, s. 101–102; *Istorija...*, red. J.I. Krastyn, s. 466–467.

²⁶ L. Kiewisz, *op. cit.*, s. 103–104, 107.

²⁷ O działaniach bolszewików w celu opanowania rad delegatów i przygotowywaniu przewrotu *vide* R. Pipes, *Rewolucja rosyjska*, Warszawa 1994, s. 320–323, 332–336.

w naczelnym dowództwie rosyjskim, odbywającej się w dniach 17–18 grudnia 1916 r., za najbardziej niepewne i podatne na bolszewickie hasła uznano formacje stacjonujące między Rygą a Daugavpils²⁸.

Latem 1917 r. przewaga łotewskich bolszewików nad mienszewikami szybko wzrastała. O ile w końcu marca Socjaldemokracja Łotewskiego Kraju posiadała ponad tysiąc członków na ziemiach łotewskich (oraz 2 tys. w głębi Rosji), to na przełomie sierpnia i września już niemal 15 tys. Przy czym skrzydło mienszewickie na ziemiach łotewskich liczyło 2,6, a bolszewickie 12 tys. osób. Wzrost poparcia bolszewicy zawdzięczali odwoływaniu się do żerujących często na zawiści szybkich rozwiązań, do prostych recept trafiających do najliczniejszych nizin społecznych niezdolnych objąć złożoności procesów ekonomiczno-politycznych²⁹.

W dniach 19–23 kwietnia w Moskwie odbyła się XIII Konferencja SDŁK. Zdecydowano o przyłączeniu bolszewików łotewskich do Rosyjskiej Socjaldemokratycznej Robotniczej Partii, czyli bolszewików [dalej: RSDRP(b)], jako jej sekcji łotewskiej. Zebrani podjęli uchwałę w sprawie przyznania Łotwie autonomii, zaznaczając, że SDŁK jest przeciwna odłączeniu Łotwy od Rosji. Wezwano do likwidacji obszarników jako klasy społecznej i przekształcenia obecnej rewolucji w socjalistyczną³⁰.

Miesiąc później, podczas odbywającego się w Rydze 25–30 maja II Zjazdu Delegatów Rad Strzelców Łotewskich, delegacja RSDRP(b) przedłożyła bolszewicki program rewolucyjny, żądając obalenia Rządu Tymczasowego i przekazania całej władzy w ręce rad. Wybrano nowy bolszewicki Komitet Wykonawczy Rady. Decyzjom tym sprzeciwili się oficerowie formacji strzeleckich. Wycofawszy się z Komitetu powołali Narodowy Związek Strzelców Łotewskich³¹.

Na odbywającym się w czerwcu V Zjeździe SDŁK bolszewicy z Petrisem Stučką i Karlisem Daniševskisem przejęli kierownictwo w Komitecie Centralnym Partii. Zjazd zmienił nazwę partii na Socjaldemokrację Łotwy [dalej: SDŁ]. 26 czerwca w Piotrogradzie odbył się VI Zjazd RSDRP(b), w którym uczestniczyli także przywódcy SDŁ. Uczestnicy VI Zjazdu postanowili, że skoro pokojowe przejęcie władzy w państwie przez partię nie jest możliwe, należy tego dokonać poprzez powstanie zbrojne. Z ramienia SDŁ do KC RSDRP(b) został wybrany J. Berzins-Ziemelis³². Po zajęciach lipcowych i zamachu przeciw Rządowi Tymczasowemu, nad którym bolszewicy objęli kierownictwo, władze dysponujące dowodami powiązania ich liderów z Niemcami 6 lipca nakazały ich aresztowanie. Ucieczka Lenina do Finlandii i zejście partii do podziemia

²⁸ P. Lossowski, *Strzelcy...*, s. 85–86; J. Dąbrowski, *Wielka wojna 1914–1918*, Warszawa 1937, s. 700; A. Drizul, *W.I. Lenin i rewolucyjna Latwia*, Riga 1970, s. 101.

²⁹ Szerzej na temat *vide* A. Ezergailis, *op. cit.*, s. 128; A. Drizul, *W.I. Lenin...*, s. 102.

³⁰ L. Kiewisz, *op. cit.*, s. 107. Na temat XIII konferencji SDŁK szerzej *vide* A. Ezergailis, *op. cit.*, s. 58–76.

³¹ P. Lossowski, *Strzelcy...*, s. 85; L. Kiewisz, *op. cit.*, s. 102, 108–109. Szerzej o przejęciu przez bolszewików władzy w Radach delegatów strzeleckich *vide* A. Ezergailis, *op. cit.*, s. 167–190; *Rewolucyjnyje latyżyskie stielki (1917–1920)*, red. A. Drizul, J. Krastyn, Ryga 1980, s. 21–31; A. Drizul, *W.I. Lenin...*, s. 107.

³² *Ibidem*, s. 109.

na krótko zmniejszyły jej aktywność³³. Sankcje dotknęły bolszewików także na Łotwie. 7 lipca przy poparciu nowego premiera — Aleksandra Kiereńskiego i sztabu armii Komitet Wykonawczy Zjednoczonej Rady Łotewskich Pułków Strzeleckich 12 armii zaczął ściągać do Rygi oddziały kozackie przeciw zbolszewizowanym jednostkom. Zamknięto kontrolowane przez bolszewików tytuły prasowe: „Okopnaja prawda”, „Cina” i „Briwas Strelneks”. Bolszewicy przeszli do konspiracji³⁴.

Proces demokratyzacji Rosji, w tym Inflant oraz Łatgalii, posuwał się naprzód. 5 lipca rząd zaaprobował przeprowadzenie wyborów do Stałej Rady Krajowej Prowincji Vidzeme. Miała ona zastąpić Radę Tymczasową. W końcu sierpnia w związku z tzw. puczem Ławra Korniłowa nastąpił ponowny wzrost znaczenia i popularności bolszewików. Rola odegrana przez nich podczas tego wydarzenia przywróciła im swobodę polityczną, szersze zaufanie społeczne i ponowne wzmocnienie struktur terenowych³⁵.

Wybory do Stałej Rady Krajowej Prowincji Vidzeme przeprowadzono we wrześniu. Połączono je z wyborami do rad powiatowych. Zdecydowane zwycięstwo odnieśli opromienieni sławą obrońców rewolucji (przed rzekomą wojskową dyktaturą Korniłowa) bolszewicy. W wyborach do Rady Krajowej na bolszewików oddano blisko 70% głosów, do rad powiatowych — ponad 75%. Łotewskie ugrupowania narodowe po nieuzyskaniu przewagi wycofały się z Rady Krajowej. Jej bolszewicki członkowie podjęli natomiast przygotowania do „rewolucji proletariackiej”, będącej w rzeczywistości zbrojnym zamachem stanu, którego dokonali miesiąc później³⁶.

Od końca sierpnia do października postępowała dalsza bolszewizacja rad delegatów w Rosji i na Łotwie. Bolszewicy często zwoływali na obrady jedynie członków swej partii, oznajmiając, że podjęte przez nich uchwały są uchwałami rady delegatów. Bojkotowali też zjazdy, w których nie mogli zdobyć większości, uznając je za burżuazyjne i nieprawomocne³⁷.

Bolszewicy po obaleniu Rządu Tymczasowego w efekcie puczu nazwanego przez nich rewolucją październikową przystąpili do wprowadzania w życie swoich założeń ustrojowych. Szczególne nadzieje na sukces wiązali z ziemiami łotewskimi, gdzie w związku z historycznym ekonomiczno-kulturowym konfliktem łotewsko-niemieckim doszło do znacznej radykalizacji nastrojów społecznych i gdzie posiadali najsilniejsze wpływy. O ich sile świadczyło zwycięstwo w przeprowadzonych 12–14 listopada, rozpisanych jeszcze przez Rząd Tymczasowy, wyborach do nowego rosyjskiego Zgromadzenia Ustawodawczego — konstytuanty, w których bolszewicy zdobyli na

³³ Szerzej na ten temat *vide* R. Pipes, *op. cit.*, s. 336–350.

³⁴ *Istorija...*, red. J. Strazdinja, s. 366–367.

³⁵ Szerzej o przebiegu rzekomego puczu i pozycji zajmowanej w związku z nim przez bolszewików *vide* R. Pipes, *op. cit.*, s. 356–371. Obszernie też w haśle: *Kornilowskoje wystuplenie* w rosyjskojęzycznej Wikipedii.

³⁶ L. Kiewisz, *op. cit.*, s. 105–106, 165. O przygotowaniach do zamachu i jego przebiegu *vide* R. Pipes, *op. cit.*, s. 376–390.

³⁷ R. Pipes, *op. cit.*, s. 377–379; *Istorija...*, red. J.I. Krastyn, s. 468.

ziemiach łotewskich 77% głosów, podczas gdy w sąsiedniej Estonii — 39%. Spośród 17 posłów wybranych w prowincji Vidzeme było 11 bolszewików. W poparciu dla bolszewików obszar łotewski wysunął się na pierwsze miejsce w całej Rosji, w skali całego kraju uzyskali oni 24% głosów³⁸, co i tak nie miało większego znaczenia. Nie dysponując parlamentarną większością pozwalającą piastować opartą na zapleczu parlamentarnym władzę wykonawczą 5 stycznia 1918 r., podczas pierwszej sesji konstytuancy, zaledwie 12 godzin po otwarciu obrad, siłą, przy pomocy pałek, bolszewicy rozpuścili konstytuante. Zresztą już dwa dni wcześniej bolszewicki wszechrosyjski Centralny Komitet Wykonawczy Rad podjął uchwałę, w której nie uznał konstytuancy i zapowiedział jej likwidację³⁹. W komunikacie z 3 stycznia oznajmiono: „Na podstawie wszystkich zdobyczy rewolucji październikowej i zgodnie z przyjętą na posiedzeniu Centralnego Komitetu Wykonawczego 3 stycznia br. Deklaracją Ludu Pracującego i Wyzyskiwanego cała władza w Republice Rosyjskiej należy do rad i instytucji radzieckich. Dlatego też wszelka próba uzurpowania sobie przez kogośkolwiek lub przez jakąkolwiek instytucję tych czy innych funkcji władzy państwowej będzie traktowana jako czyn kontrrewolucyjny. Każda tego rodzaju próba będzie dławiona wszelkimi środkami, jakimi rozporządza władza radziecka, aż do zastosowania siły zbrojnej włącznie”⁴⁰. Czas demokracji w Rosji, w skład której wchodziły Inflanty i Łatgalia, skończył się.

Silna pozycja komunistów na Łotwie w czwartym kwartale 1917 r. była krótkotrwała. Rząd Lenina, wykorzystując znaczną część aktywistów łotewskich, przemieszczał ich bowiem na przełomie 1917 i 1918 r. w inne rejony Rosji, w celu budowania i wzmacniania tam władzy radzieckiej. Kluczowe było odejście będących podporą nowej władzy strzelców łotewskich. Zredukowało to aktyw bolszewicki w Inflantach, przyczyniając się do złagodzenia konfliktu klasowego i konsolidacji ludności przez łotewskie ugrupowania antybolszewickie wokół programu niepodległościowego.

Tymczasem Komitet Wykonawczy II Zjazdu Rad Delegatów z Francisem Rozinsem na czele podjął na ziemiach łotewskich działania analogiczne do realizowanych przez władze bolszewickie w innych regionach Rosji. Przyjęto decyzję o likwidacji organizacji prawicowych i centrowych. Aby ukrócić antybolszewicką krytykę prowadzoną przez partie opozycyjne, już 27 października ogłoszono dekret rządu Lenina o prasie, na mocy którego likwidowano wszelką prasę, w której krytykowano nową bolszewicką władzę. Było to jaskrawym naruszeniem wolności słowa⁴¹. Na podstawie dekretu w grudniu zamknięto organy prasowe łotewskich ugrupowań niepodległościowych „Lidums” i „Laika vestis”. Szybko likwidowano związany z Rządem

³⁸ P. Łossowski, *Kraje...*, s. 5.

³⁹ Szerzej o wyborach do Konstytuancy, ich wynikach i jej likwidacji *vide*: R. Pipes, *op. cit.*, s. 424–440; *Rok siedemnasty w Piotrogradzie. Październikowe powstanie zbrojne*, red. S. Wałk i in., Warszawa 1977, s. 749–785; L. Kołakowski, *Główne nurty marksizmu*, t. II, Warszawa 1989, s. 750–751.

⁴⁰ Uchwała Wszechrosyjskiego Centralnego Komitetu Wykonawczego Rad z 3(16) I 1918 [w:] W.I. Lenin, *Dzieła wszystkie*, t. 35, Warszawa 1987, s. 222.

⁴¹ Szerzej dekret o prasie omawia R. Pipes, *op. cit.*, s. 412.

Tymczasowym stojący na pozycjach narodowych i autonomicznych aparat władzy państwowej. System sprawowania władzy oparto na dekretach. Ciosem dla sił antybolszewickich były działania wymierzone w ich pozycję ekonomiczną. Władza radziecka konfiskowała bez odszkodowania majątki ziemiańskie, przeprowadziła także nacjonalizację przemysłu, banków i kolei⁴². „Walkę klasową” zaostrożono wydaniem 22 lutego dekretu o rozstrzeliwaniu wrogów władzy radzieckiej w miejscu dokonania „przestępstwa”. W marcu zawężono „reprezentację” proletariatu zerwaniem dotychczasowego sojuszu bolszewików z eserowcami, kiedy ci ostatni — na znak protestu przeciwko podpisaniu pokoju brzeskiego — odwołali swoich członków z Rady Komisarzy Ludowych, to jest rządu Lenina⁴³. W kwietniu z ryskiej organizacji Socjaldemokracji Łotewskiej zostali usunięci mienszewicy, którzy utworzyli Socjaldemokratyczną Robotniczą Partię Łotwy. Na jej czele stanęli: Francis Menders, Ansis Buševics i Paulus Kalniņš⁴⁴. Tym samym ostatecznie rozeszły się drogi mienszewickiego i bolszewickiego skrzydła łotewskiej socjaldemokracji. Mienszewicy poszli w kierunku walki o socjalistyczne państwo narodowe.

5. INICJACJA ŁOTEWSKIEGO ORGANU USTAWODAWCZEGO

Łotewskie ugrupowania narodowe nie respektowały radzieckiej władzy. Perspektywa jej utrwalenia w trakcie finalizacji brzeskich rokowań pokojowych ożywiła ich opór. Podjęły one działania na rzecz wyzwolenia spod rządów bolszewickich. Sprzyjającą okolicznością była nasilająca się w Rosji wojna domowa między bolszewikami i ich oponentami, utrudniająca tym pierwszym pełną rzeczywistą kontrolę nad prowincją.

Przedstawiciele łotewskich partii narodowych zebrali się w Valka na konferencji obradującej od 29 listopada do 2 grudnia. Obradom przewodzili J. Čakste, G. Zemgals, J. Goldmanis i J. Zalitis. W konferencji uczestniczyli przedstawiciele głównych łotewskich ugrupowań i organizacji, w tym: Związku Chłopskiego, Nacjonalistycznego Związku Strzelców Łotewskich oraz byłych rad krajowych prowincji łotewskich (wyjawszy bolszewików). Swoich przedstawicieli na zjazd jako obserwatorów wydelegowali łotewscy mienszewicy. Na konferencji powołano Tymczasową Łotewską Radę Narodową [dalej: TŁRN], w której były reprezentowane wszystkie łotewskie ugrupowania polityczne, z wyjątkiem germanofilów i bolszewików. Ci ostatni potępili TŁRN i konferencję, która ją powołała, jako „ciemną machinację burżuazji”. Uczestnicy konferencji zalecili Radzie nawiązanie współpracy z antybolszewickimi ośrodkami w Rosji, Estonii, Finlandii i na Ukrainie. Tym samym ukonstytuował się nowy łotewski organ uchwałodawczy, ukształtowany nie w wyniku wyborów, lecz mianowania

⁴² *Istorija...*, red. A. Drizul, s. 428; L. Kiewisz, *op. cit.*, s. 121; R. Wojna, *O stanie...*, s. 767.

⁴³ R. Wojna, *Z pierwszego okresu rewolucji i wojny domowej w Rosji (marzec 1917–marzec 1918)*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej” 1967, t. III, s. 36; R. Wojna, *Z drugiego okresu wojny domowej w Rosji (III–XI.1918)*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej” 1970, t. VI, s. 12–13.

⁴⁴ *Graždanskaja wojna i wojenna interwencija w SSSR. Enciklopedija*, red. S. Hromow, Moskwa 1987, s. 276, 565; *Istorija...*, red. A. Drizul, s. 445.

i dokooptowywania członków. 31 listopada TŁRN uchwaliła rezolucję w sprawie odebrwania Łotwy od radzieckiej Rosji i utworzenia niepodległego państwa łotewskiego. Ten akt deklaracji niepodległości Łotwy został notyfikowany przez posła Goldmanisa w rosyjskiej konstytuancie w styczniu 1918 r. podczas jej pierwszej i jedynej sesji. Zrywając dotychczasowe związki z coraz bardziej bolszewizującą się Rosją, TŁRN zdecydowała się szukać oparcia w zachodnich członkach ententy, zwłaszcza Wielkiej Brytanii. W celu nawiązania kontaktu z placówkami dyplomatycznymi państw zachodnich oraz skandynawskich i pozyskaniu ich aprobaty w sprawie utworzenia niepodległej Łotwy, w Petersburgu utworzono konspiracyjny Wydział Zagraniczny TŁRN. Rada tak usytuowana siłą rzeczy zajęła stanowisko wrogie aneksyjnej polityce Berlina i przeciwne uchwałom landratów działających na obszarach okupowanych przez Niemcy⁴⁵.

Podczas drugiej sesji TŁRN, w dniach 15–19 stycznia 1918 r., określono granice niepodległego państwa łotewskiego. Miało ono obejmować Kurlandię, Vidzeme i Łatgalię. Rada zaprotestowała też przeciw zmierzającym do podziału Łotwy niemiecko-bolszewickim rokowaniom pokojowym, prowadzonym bez udziału przedstawicieli łotewskich⁴⁶. Sytuacja uległa gwałtownej zmianie wraz z zerwaniem rokowań przez delegację radziecką i z przeprowadzeniem przez wojska niemieckie dwutygodniowej ofensywy na rozległym obszarze Rosji. Ofensywa doprowadziła do okupacji przez Niemców: Ukrainy, Białorusi, Inflant, Estonii, Łatgalii oraz pskowszczyzny i w efekcie do zawarcia w Brześciu 3 marca niemiecko-radzieckiego pokoju na nowych, zastanych warunkach. Wraz z zajęciem przez Niemców miejscowości Valka część TŁRN przeniosła się do Petersburga, gdzie potajemnie kontynuowała działalność, nie uznając traktatu brzeskiego⁴⁷.

6. KSZTAŁTOWANIE PARLAMENTÓW WSCHODNIOBAŁTYCKICH POD OKUPACJĄ NIEMIECKĄ

Wszystkie te przemiany nie dotyczyły okupowanej od września 1915 r. Kurlandii. Berlin razem z miejscowymi Niemcami przystąpił do kreacji powiązanych z Rzeszą struktur państwowych. Towarzyszyła temu ewolucja lokalnej reprezentacji parlamentarnej. W połowie 1917 r. zaczął dojrzewać plan ustanowienia państwa niemieckiego na wschodnim pobrzeżu Bałtyku. Projekt konstytucji dla Litwy i Kurlandii był gotowy 10 lipca. Oba kraje miały stanowić odrębne państwa połączone unią personalną z Prusami. W projekcie przewidywano powołanie oddzielnych dla Litwy i Kurlandii

⁴⁵ M. Serejski, *Stosunki...*, AAN, s. 6; L. Kiewisz, *op. cit.*, s. 167; T. Machalski, *Wyzwolenie państw bałtyckich: Finlandii, Estonii i Łotwy*, „Bellona” 1938, t. 30, z. 3, s. 497; S. Kamiński, *Wyparcie wojsk niemieckich z Estonii i Łotwy w latach 1918–1919*, „Zapiski Historyczne” 1978, t. XLIII, z. 1, s. 61.

⁴⁶ *Papers relating to the foreign relations of the United States, 1918, Russia*, t. II, Washington 1932, s. 835; S. Kamiński, *Wyparcie...*, z. 1, s. 61; M. Serejski, *Stosunki...*, AAN, s. 6; L. Kiewisz, *op. cit.*, s. 168.

⁴⁷ AAN, Kolekcje Odpisów, Stosunki polsko-łotewskie, sygn. 2, t. 1, [dalej: dok. 2, b.p.]; Memoriał W. Sołtana w sprawie Łotwy z 10 sierpnia 1919, b.p. [dalej: AAN, Stosunki..., sygn. 2, t. 1, dok. 2]; *ibidem*, dok. 1, Pismo J. Mokrzyńskiego do Departamentu Stanu z 3 sierpnia 1918, b.p. [dalej: AAN, Stosunki..., sygn. 2, t. 1, dok. 1].

parlamentów krajowych (landtagów) jako władz samorządowych. Faktyczna władza ustawodawcza miała należeć do organów wspólnotowych Rzeszy. 31 lipca podjęto uchwałę o powołaniu Taryby na Litwie i landtagu w Kurlandii⁴⁸.

Landtag kurlandzki rozpoczął działalność 18 września. W obradach uczestniczyło 79 osób. Wśród nich znalazło się: 27 ziemian niemieckich, 17 mieszczan, 4 właścicieli dóbr rycerskich, 5 pastorów, 26 chłopów (starszych gminy). Skład narodowościowy to: 49 Niemców, 28 Łotyszy, 1 Litwin i 1 Żyd. Przyjęto przygotowane wcześniej przez Niemców uchwały. Postanowiono wysłać hołdownicze pismo do cesarza Wilhelma II oraz skierować podziękowanie do naczelnego dowódcy frontu wschodniego księcia Leopolda Bawarskiego za oswobodzenie spod panowania rosyjskiego. Landtag powołał nowy landrat, czyli samorządową kurlandzką reprezentację krajową. Znalazło się w nim 20 osób, w tym: 6 ziemian niemieckich, 1 właściciel dóbr rycerskich, 3 pastory, 4 mieszczan, 6 chłopów. Landrat zdominowali Niemcy, których było 14 wobec 6 Łotyszy. Ponadto zaoferowano królowi pruskiemu tytuł księcia Kurlandii i wyrażono życzenie utworzenia prusko-kurlandzkiej unii personalnej. Powołano też komisję w celu przygotowania niemieckiej kolonizacji kraju⁴⁹.

W międzyczasie 12 września berlińska reprezentacja Baltendeutschów, Bałtycka Rada Zaufania, przekazała kanclerzowi Georgowi Michaelsowi memoriał, w którym proponowała reaktywowanie działalności — zniesionego w połowie kwietnia decyzją rosyjskiego Rządu Tymczasowego — landtagu inflanckiego, na razie mogącego oddziaływać jedynie na kontrolowane przez wojska niemieckie przyczółki na prawym brzegu Dźwiny, szczególnie zajętą 3 września Rygę. Wychodząc naprzeciw temu postulatowi, władze niemieckie zwołały landtag obszaru ryskiego, który w październiku uchwalił odstąpienie przez ziemian niemieckich 1/3 dóbr ziemskich na cele osadnictwa niemieckiego i zwrócił się do Rzeszy z prośbą o ochronę całych Inflant⁵⁰.

Lipcowy projekt utworzenia związanych z Rzeszą państw litewskiego i kurlandzkiego uległ modyfikacji. W nowym, przyjętym na początku listopada przewidywano utworzenie jednego państwa litewsko-kurlandzkiego połączonego unią personalną z Prusami. Król Prus, jako książę litewsko-kurlandzki, miał nadać nowemu państwu konstytucję i mianować zarządcą księstwa naczelnego dowódcę na wschodzie. Konstytucją miano nadać Kurlandii i Litwie bliżej nieokreśloną swobodę w sprawach wewnętrznych. Miały one prowadzić wspólną z Prusami politykę zagraniczną oraz zawrzeć z nimi unię wojskową, komunikacyjną i celną⁵¹. W następnych miesiącach projekt ten ewoluował⁵².

⁴⁸ L. Kiewisz, *op. cit.*, s. 84, 86.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 86, 95; M. Serejski, *Stosunki...*, AAN, s. 5.

⁵⁰ L. Kiewisz, *op. cit.*, s. 97–98.

⁵¹ *Ibidem*, s. 86, 95; M. Serejski, *Stosunki...*, AAN, s. 5.

⁵² L. Kiewisz, *op. cit.*, s. 97–98, 115.

⁵² Szerzej na ten temat *vide* T. Paluszyński, *Walka o niepodległość Łotwy 1914–1921*, Poznań 1999, s. 73–75.

W końcu 1917 r. narastała sprzeczność w krystalizujących się niemieckich wizjach uregulowania statusu podbitych ziem nadbałtyckich. Kręgi militarystyczne zmierzały do całkowitego uzależnienia tego obszaru, godząc się jedynie na autonomiczny kamufaż. Niemiecka lewica postulowała poszanowanie ruchu autonomicznego Łotyszy i Estończyków. Rozbieżności te uległy wzmocnieniu po przejściu w Rosji władzy przez bolszewików. Lewica w Rzeszy postanowiła zdyskontować na rzecz Niemiec działania podjęte przez łotewskie ugrupowania narodowe, które szukały poparcia w siłach spoza Rosji, domagając się zaakceptowania przez Berlin autonomicznych poczynań ludów bałtyckich. Proponowała dokooptowanie do landtagów, nawet kosztem osłabienia przewagi mniejszości niemieckiej, większej niż dotąd liczby przedstawicieli ludności bałtyjskiej, aby pozyskać ją dla niemieckich planów. Nie sprzeciwiając się związaniu obszarów nadbałtyckich z Rzeszą, krytykowała dyktatorskie metody zarządu wojskowego Ober-Ostu, nazbyt faworyzującego mniejszość niemiecką. Władze niemieckie na początku odrzucały jednak te apele⁵³.

W antybolszewickich kręgach łotewskich utrwalił się w tym czasie podział na germano- oraz ententofilów. W Kurlandii współpracę z okupantami podjęła konserwatywna, opowiadająca się za ideami monarchicznymi Łotewska Partia Ludowa z Andrejsem Krastkalnsem, Francisem Veinbergsem i pastorem Andrievsem Niedrą na czele. Jej członkowie aktywnie uczestniczyli w działalności landtagów. Druga grupa, z Karlisem Ulmanisem ze Związku Chłopskiego oraz Margersem Skujeniekiem z prawego skrzydła łotewskiej socjaldemokracji, utworzyła w Rydze Blok Demokratyczny, który mimo podejmowanych przez Niemców zabiegów nie wziął udziału w pracach landtagów. Nie podjął też jednak otwartej działalności antyniemieckiej⁵⁴.

W końcu grudnia niemieckie władze okupacyjne zwołały landtagi Inflant i świeżo opanowanych wysp estońskich. Oba parlamenty podjęły uchwały w sprawie oderwania od Rosji reprezentowanych przez nie obszarów, a także nieopanowanej jeszcze przez wojska niemieckie części Inflant i Estonii⁵⁵.

Na przełomie 1917 i 1918 r. ziemianie niemieccy zbiegli z Inflant i Estonii przed prześladowaniami bolszewickimi utworzyli w Sztokholmie Delegację Bałtycką, która stała się ekspozyturą berlińskiej Bałtyckiej Rady Zaufania. Delegacji przewodził baron Heinrich von Stryck, który 27 stycznia zwrócił się w imieniu ziemian estońskich i inflanckich do kanclerza z prośbą o przyłączenie Estonii i Inflant do Rzeszy. Jednocześnie poinformował władze radzieckie o woli ludności oderwania tych obszarów od Rosji i zażądał uznania landtagu inflanckiego i estońskiego. W odpowiedzi bolszewicy aresztowali kilkuset tutejszych ziemian. Spowodowało to reakcję bałtyckich Niemców, którzy zwrócili się o pomoc do Rzeszy. Baron Moritz Schilling, zbiegły z Rosji były poseł do dумы, wystosował do Paula von Hindenburga depeszę z prośbą o pomoc dla uwięzionych Niemców. 8 marca, pięć dni po zawarciu pokoju brzeskiego, landrat kurlandzki w Jelgawie podjął jednomyślną uchwałę o przyłączeniu Kurlandii do Rzeszy,

⁵³ L. Kiewisz, *op. cit.*, s. 99, 110.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 165–166.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 121.

zawarcia z nią konwencji militarnej, celnej, komunikacyjnej oraz monetarnej. 20 marca analogiczną decyzję podjęła nowo utworzona, złożona z miejscowych Niemców i konserwatywnych Łotyszy Rada Miejska Rygi. Przyjęła ona uchwałę o utworzeniu państwa bałtyckiego złączonego z Rzeszą unią personalną. Wyraziła też nadzieję, że w nowym państwie zostanie uznana narodowa i kulturalna odrębność Łotyszy, że język łotewski zostanie dopuszczony jako język urzędowy w niektórych urzędach oraz że w związku z przewidzianą kolonizacją niemiecką nie zostaną wywłaszczeni bogaci chłopci łotewscy. 22 marca podobne uchwały podjął zwołany w Rydze landtag inflancki⁵⁶.

Dla łotewskich i estońskich ugrupowań narodowych wyzwolenie spod dyktatury bolszewickiej, jaką przyniosła niemiecka okupacja, nie oznaczało zaspokojenia ich aspiracji niepodległościowych. Niemcy, którzy zajęli całość ziem nadbałtyckich, pacyfikowali te tendencje. Ponieważ większość działaczy TŁRN pozostała w okupowanym kraju, jej funkcje przejął jej wydział zagraniczny w Petersburgu. Jego przedstawiciele manifestowali sprzeciw wobec działań Niemców na rzecz utworzenia na ziemiach łotewskich państw niemieckich i za pośrednictwem swoich biur na zachodzie Europy, korzystających z finansowej pomocy aliantów, propagowali ideę łotewskiej niepodległości. Szczególnie aktywne były biura w Londynie i Sztokholmie zorganizowane w lipcu przez Zygfridsa Meierovicsa. TŁRN posiadała też placówki we Francji i Szwajcarii. Wydział Zagraniczny TŁRN utrzymywał także współpracę z emigracją litewską i estońską, z którymi Łotysze podjęli rozmowy na temat możliwości zawarcia w przyszłości unii państwowej⁵⁷. 4 kwietnia TŁRN przekazała kanclerzowi Hertlingowi podjętą jeszcze w styczniu uchwałę zawierającą protest przeciw niemieckiej okupacji Łotwy⁵⁸.

Pod niemiecką egidą na początku kwietnia powołano zjednoczony inflancko-estoński landrat składający się z 58 osób. Wśród nich było: 34 ziemian niemieckich, 13 Estończyków, 10 Łotyszy. Obejmował on także reprezentacje Rygi i Saaremaa. Tym samym Niemcy podjęli na obszarze inflancko-estońskim działania analogiczne do prowadzonych wcześniej w Kurlandii i okręgu ryskim. W Berlinie liczone, że doprowadzi to do szerszego poparcia polityki niemieckiej przez miejscową ludność. 12 kwietnia zjednoczony landrat jednomyślnie wystosował prośbę do Wilhelma II w sprawie wojсковей ochrony tych ziemi oraz rezolucję w sprawie oderwania Inflant i Estonii od Rosji. Wyrażono też życzenie utworzenia z nich jednolitej monarchii konstytucyjnej z królem pruskim jako władcą. W końcu kwietnia wspólnie z przywódcami emigracji estońskiej TŁRN wystosowała sprzeciw wobec tych uchwał⁵⁹.

Jeszcze w kwietniu zaproponowano utworzenie jednego związanego konwencjami gospodarczymi i politycznymi z Prusami lub Rzeszą państwa bałtyckiego obejmującego Kurlandię, Inflanty i Estonię. Na razie jednak sprawę odłożono na później. Prace

⁵⁶ J. Pajewski, „Mittleuropa”. *Studia z dziejów imperializmu niemieckiego w dobie I wojny światowej*, Poznań 1959, s. 344–345; L. Kiewisz, *op. cit.*, s. 148, 154; W. Wielhorski, *Polska a Litwa. Stosunki wzajemne w biegu dziejów*, Londyn 1947, s. 265; M. Serejski, *Stosunki...*, AAN, s. 5.

⁵⁷ AAN, *Stosunki...*, sygn. 2, t. 1, dok. 1; L. Kiewisz, *op. cit.*, s. 160, 168–169.

⁵⁸ S. Kamiński, *Wyparcie...*, z. 1, s. 61; M. Serejski, *Stosunki...*, AAN, s. 6.

⁵⁹ J. Pajewski, *op. cit.*, s. 345; L. Kiewisz, *op. cit.*, s. 155–157; *Socialisticheskaja Sovetskaja Riespublika Latvii w 1919 g. i inostrannaja interwencija*, t. 2, Riga 1960, s. 449 [dalej: *SSR Latvii...*].

nad ukonstytuowaniem się nowego państwa spowolniły na blisko pół roku. Dopiero 20 września zdecydowano się w Berlinie na rozszerzenie społecznej podstawy landratów, włączając do nich większą liczbę Łotyszy i Estończyków. Tak rozbudowane miały opracować — pod kierunkiem władz niemieckich — konstytucje dla tworzonych państw nadbałtyckich. Dwa dni później odbyło się w Rydze wspólne posiedzenie landratów Inflant, Estonii i wysp zamykających od północy Zatokę Ryską. Zgromadzeni podjęli decyzję o połączeniu się z landratem Kurlandii. Tym samym powstał jeden niemiecki bałtycki landrat, który jako tymczasowe ciało uchwałodawcze miał się zająć opracowaniem projektu konstytucji dla jednego niemieckiego państwa bałtyckiego. Podczas posiedzenia odczytano akt Wilhelma II zapowiadający przyznanie tym krajom niepodległości (oczywiście w związku z Rzeszą)⁶⁰.

Wobec pogarszania się sytuacji Niemiec na froncie zachodnim i perspektywy przesunięcia tam części sił okupacyjnych ze wschodu sytuacja uległa zmianie. Dowództwo niemieckie zgodziło się dopuścić do głosu także narodowe ugrupowania łotewskie i estońskie. Przedstawiciele Rzeszy podjęli prowadzone w Rydze rozmowy z przywódcami Bloku Demokratycznego i TŁRN. Niemcy zaproponowali Łotyszom udział w rządzie przyszłego państwa bałtyckiego wraz z Niemcami na zasadzie parytetu. Łotysze zażądali jednak dla siebie większości miejsc w mającym powstać gabinecie⁶¹.

Łotysze spierający się z Niemcami o podział władzy nie mniej sceptycznie traktowali propozycje wysuwane przez polskie organizacje z Łatgalii, dotyczące wspólnego organizowania administracji i wojska w tej części Łotwy. Inicjatywę w tym zakresie podjął Władysław Sołtan, pełniący w niemieckiej administracji krajowej funkcję naczelnika powiatu rezeckieńskiego. Za jego namową powołana przez łatgalskich Polaków Rada Polska na Inflantach podjęła odpowiednie rozmowy z Łotyszami. Reprezentujący ją Michał Świerżbiński skontaktował się w październiku z utrzymującą łączność z TŁRN tajną łotewską Łatgalską Radą Narodową i zaproponował jej wspólne tworzenie oddziałów wojskowych. Formowane wojsko miałoby zastąpić armię niemiecką po jej ewakuacji i chronić Łatgalię przed spodziewaną w takim przypadku zaczepną akcją bolszewicką. Łatgalska Rada Narodowa udzieliła wymijającej odpowiedzi. Mimo to zwołany w Rezekne pod patronatem niemieckim zjazd przedstawicieli administracji i organizacji Łatgalii powołał Komitet Samoobrony Łatgalii. W zjeździe uczestniczyli zaproszeni członkowie TŁRN. Za swe główne zadanie uczestnicy zjazdu uznali zapewnienie bezpieczeństwa kraju i walkę z bolszewicką agitacją. Podjęto decyzję o tworzeniu miejscowych formacji wojskowych. Koszty ich tworzenia i utrzymania miały pokrywać składki ludności i lokalne organizacje. Broń zobowiązali się dostarczyć Niemcy. Rozwój formacji został zahamowany wraz z wejściem do Łatgalii wojsk bolszewickich⁶².

Na początku października wobec zarysowującej się klęski wojennej doszło w Niemczech do sformowania rządu Rzeszy. Na jego czele stanął Maximilian von Baden.

⁶⁰ M. Serejski, *Stosunki...*, AAN, s. 5; *SSR Latvii...*, s. 449; L. Kiewisz, *op. cit.*, s. 160.

⁶¹ *Ibidem*, s. 161–162.

⁶² M. Świerżbiński, *Martyrologia Inflant Polskich*, Archiwum PAN Warszawa, sygn. 57, s. 64–65.

Nowy kanclerz opowiedział się za utworzeniem nad Bałtykiem związków z Niemcami państw narodowych. W programowym przemówieniu zapowiedział utworzenie na obszarze Ober-Ostu zarządu cywilnego i zorganizowanie przedstawicielstw krajowych. Zapewnił, że kraje bałtyckie będą mogły opracować własne konstytucje i same ułożyć swoje stosunki z sąsiadami. Deklaracje te pozwoliły usunąć pierwsze przeszkody we współpracy Niemców z niepodległościowymi ugrupowaniami łotewskimi: Blokiem Demokratycznym i TŁRN. Na Łotwę i do Estonii został wysłany nowy przedstawiciel rządu niemieckiego August Winnig, który miał kontynuować dotychczasowe rozmowy Łotyszy z mniejszością niemiecką w sprawie powołania wspólnego rządu. Jego oferta przyznania Łotyszom równej z Niemcami liczby miejsc w rządzie ponownie nie została przyjęta. Łotysze po raz kolejny zażądali większości ministerialnych tek. Rząd pruski przystał na politykę rządu Rzeszy. Podczas posiedzenia w dniu 15 października zgodził się na powołanie zarządów cywilnych dla poszczególnych okręgów Ober-Ostu i zrezygnował ostatecznie z forsowanej wcześniej unii personalnej. Zaakceptował tworzenie w państwach bałtyckich rządów narodowych i odstąpił od tworzenia łotewsko-estońskiego państwa bałtyckiego. Decyzje te wywołały sprzeciw barona Heinricha von Strycka, pełnomocnika zjednoczonych landratów w Berlinie. Protestując przeciw nowej polityce bałtyckiej Niemiec, zapowiedział on utworzenie przez zjednoczone landraty rządu bałtyckiego nawet wbrew stanowisku Rzeszy. Zastrzegł przy tym prawo do nawiązywania przez taki rząd samodzielnych stosunków dyplomatycznych z innymi państwami. Kategoriecznie domagał się pozostawienia wojsk niemieckich na okupowanych obszarach oraz zagroził, że w razie odrzucenia tych postulatów zwróci się o pomoc do państw ententy. Tymczasem bałtyccy Niemcy uzyskali jedynie tyle, że 17 października gabinet Rzeszy podjął doraźną decyzję o niewycofywaniu wojsk niemieckich z obszaru Ober-Ostu. 25 października TŁRN wystosowała do kanclerza Niemiec memorandum z oświadczeniem, że nie uznaje uchwał landratów i domaga się przekazania jej władzy na Łotwie do czasu utworzenia rządu. 7 listopada zjednoczony bałtycki landrat powołał jako organ władzy wykonawczej proklamowanego przez siebie Baltenlandu Radę Regencyjną z H. von Strykiem na czele. Składała się ona z: czterech Niemców, dwóch Łotyszy i dwóch Estończyków. Rada rozpoczęła zabiegi w celu przyłączenia regionu do Niemiec. Rząd niemiecki Rady Regencyjnej jednak nie uznał⁶³. W tym czasie w Rzeszy trwała już bowiem rewolucja. Błyskawicznie rozprzestrzeniająca się na całe Niemcy skutkowałą abdykacją Wilhelma II 9 listopada, utworzeniem nowego rządu socjaldemokratycznego oraz zawartym dzień później rozejmem Niemców z aliantami na froncie zachodnim w Compiègne. Wydarzenia te postawiły Łotyszy w nowej sytuacji, umożliwiając im ogłoszenie niepodległości. Zaordynowana rozejmem ewakuacja wojsk niemieckich ze wschodu nie budziła jednak po stronie łotewskiej entuzjazmu. W ślad za ustępującymi formacjami Reichswehry wkraczała Armia Czerwona przywracająca radzieckie porządki: na ziemi estońskie już w drugiej połowie listopada, a w grudniu na łotewskie oraz litewskie⁶⁴.

⁶³ *SSR Latvii...*, s. 449; L. Kiewisz, *op. cit.*, s. 162–164, 170, 174.

⁶⁴ Szerzej o pochodzie Armii Czerwonej ku Bałtykowi pod koniec 1918 r. *vide* T. Paluszyński, *Walka...*, s. 131–141.

7. UKONSTYTUOWANIE PARLAMENTU ŁOTEWSKIEGO I PROKLAMACJA NIEPODLEGŁOŚCI

Wobec wojennej porażki Niemiec i ewakuacji Reichswehry ze wschodu patronat nad regionem wschodniobałtyckim objęły mocarstwa zachodnie zwycięskiej koalicji, w szczególności Wielka Brytania. 23 października brytyjski minister spraw zagranicznych Arthur J. Balfour przyjął na audyencji Zigfrida Meierovicsa, reprezentanta TŁRN. Wyrażając zaniepokojenie rządu brytyjskiego łotewską polityką Niemiec, Balfour zapewnił, że Londyn będzie czuwać nad tym, aby Łotwa nie została przyłączona do Rzeszy. Rezultatem intensywnego odtąd dialogu i wielkim sukcesem strony łotewskiej było uznanie 11 listopada przez Wielką Brytanię — jako pierwszą z mocarstw zachodnich — TŁRN i jej nieformalnego przedstawiciela w brytyjskiej stolicy⁶⁵.

Dnia 17 listopada odbyła się w Rydze masowa demonstracja niepodległościowa. Tego też dnia przedstawiciele wszystkich łotewskich stronnictw politycznych — z wyjątkiem bolszewików oraz popierającej proniemiecką Radę Regencyjną Partii Ludowej A. Krastkalnsa i A. Niedry — spotkali się na wspólnej naradzie. Rozmowy doprowadziły do porozumienia dwóch głównych łotewskich bloków politycznych: obejmującej swymi wpływami Inflanty TŁRN i Bloku Demokratycznego dominującego w Kurlandii. Efektem porozumienia było utworzenie Łotewskiej Rady Narodowej [dalej: ŁRN], na której czele stanął Janis Čakste. W jej skład weszło 100 osób, reprezentujących wszystkie stronnictwa łotewskie (oprócz komunistów i niemieckich monarchistów) i grupy narodowe Łotwy. Rada składała się z: 78 Łotyszy, 8 Niemców, 7 Żydów, 5 Rosjan, 1 Polaka i 1 Litwina. Znaleźli się w niej także przybyli do Rygi po proklamowaniu niepodległości Łotwy reprezentanci Łatgalskiej Rady Narodowej. Byli wśród nich członkowie partii chłopskich, drobnomieszczańskich oraz socjaldemokracji⁶⁶.

Dnia 18 listopada, działając w porozumieniu z Augustem Winnigiem, ŁRN proklamowała niepodległość Łotwy jako państwa demokratyczno-republikańskiego i ogłosiła się najwyższą tymczasową władzą w państwie. Rada zapowiedziała przeprowadzenie pięcioprzymiotnikowych wyborów do konstytuanty oraz przeprowadzenie demokratycznych reform ustrojowych. O ich formie i zakresie miała zdecydować konstytuanta. Rada powołała pierwszy łotewski rząd, na którego czele stanął Karlis Ulmanis. W rządzie znaleźli się sami Łotysze. Szybko został on uznany przez Wielką Brytanię⁶⁷.

Proklamowaniu niepodległości Łotwy i powołaniu łotewskiego rządu sprzeciwiła się Rada Regencyjna, która złożyła w tej sprawie protest do władz niemieckich. Po upadku

⁶⁵ Pismo skierowane przez A. Balfoura do Z. Meierovicsa w tej sprawie: A. Bilmanis, *A History of Latvia, Princeton*, New Jersey, 1951, s. 299. Na ten temat *vide* także: E. Anderson, *Die baltische Frage und internationale Politik der Alliierten und assoziierten Mächte 1918–1921*, in: *Von den baltischen Provinzen zu den baltischen Staaten. Beiträge zur Entstehungsgeschichte des Republiken Estland und Lettland 1918–1920*, red. J. von Hehn, H. von Rimscha, H. Weiss, Marburg–Lahn 1977, s. 330; M. Serejski, *Stosunki...*, AAN, s. 6; L. Kiewisz, *op. cit.*, s. 169; AAN, *Stosunki...*, sygn. 2, t. 1, dok. 2.

⁶⁶ M. Serejski, *Stosunki...*, AAN, s. 6–7; S. Kamiński, *Wyparcie...*, z. 1, s. 61; M. Świerbiński, *op. cit.*, s. 65.

⁶⁷ L. Kiewisz, *op. cit.*, s. 174; *SSR Latvii...*, s. 510; A. Skrzypek, *Związek Bałtycki. Litwa, Łotwa, Estonia i Finlandia w polityce Polski i ZSRR w latach 1919–1925*, Warszawa 1972, s. 15; AAN, *Stosunki...*, sygn. 2, t. 1, dok. 2, b.p.; M. Serejski, *Stosunki...*, AAN, s. 6–7.

monarchii w Niemczech wschodniobałtyccy ziemianie niemieccy, którzy zostali odsunięci na margines toczących się wydarzeń, a ich głos nie był już respektowany, rozwiązali Radę Regencyjną, a na jej miejsce utworzyli Komitet Bałtycki. Na jego czele stanęli kurlandzcy baronowie Sylvio von Broedrich-Kurmahlen i Adalbert von Stromberg⁶⁸.

Inne stanowisko zajęły niemieckie ugrupowania liberalne na Łotwie. W grudniu powołały Niemiecką Bałtycką Partię Postępową, która skupiała niemieckie kręgi inteligentne i mieszczańskie, dostrzegające nieuniknioność likwidacji wpływów ziemiaństwa w regionie. Partia starała się zabezpieczyć pozycję mniejszości niemieckiej poprzez kompromis z rządem Ulmanisa. Trzecią grupą niemieckich działaczy nadbałtyckich była starsza generacja zorientowana prorosyjsko i licząca na rychłe zwycięstwo białych w Rosji i restaurację monarchii, wykazywała ona lojalność wobec caratu, oczekując, że przywróci on jej utracone przywileje i pozycję ekonomiczną⁶⁹.

Rząd łotewski musiał przezwyciężyć konflikt z Niemcami. Na przełomie listopada i grudnia najważniejsza stała się bowiem obrona kraju przed postępującą na zachód Armią Czerwoną.

8. KSZTAŁTOWANIE RADZIECKICH CIAŁ USTAWODAWCZYCH ŁOTWY

Dnia 11 listopada rząd Lenina wydał odezwę do mas pracujących krajów okupowanych, apelując o podjęcie zdecydowanej walki o wyzwolenie społeczne i narodowe⁷⁰. 13 listopada w Valka utworzono komitet organizacyjny Rady Delegatów Robotniczych. 20 listopada przeprowadzono wybory delegatów do rad robotniczych w Aluksne. Wcześniej, 17 listopada w Rydze odbyła się manifestacja 3 tys. zwolenników radykalnej lewicy, podczas której przyjęto rezolucję o ustanowieniu władzy rad⁷¹. Następnego dnia rozpoczęła się tu dwudniowa, nielegalna XVII konferencja łotewskich bolszewików, na której podjęto decyzję o sojuszu z Rosją radziecką oraz o zorganizowaniu zbrojnego powstania przeciw rodzimej burżuazji i niemieckim militarystom. Powołano Wojenno-Rewolucyjny Komitet Łotwy i wojenno-rewolucyjne komitety w poszczególnych miastach⁷². Bolszewicy sięgnęli zatem po sprawdzone metody, jakimi posłużyli się w listopadzie 1917 r. w celu przejęcia władzy w Rosji.

Dnia 4 grudnia podczas konspiracyjnej narady przeprowadzonej w Rydze z udziałem przedstawicieli ryskiej i valkskiej rady delegatów robotniczych powołano bolszewicki rząd, na którego czele stanął Petris Stučka⁷³. Zaczęto organizować armię radzieckiej Łotwy. 8 grudnia decyzją sztabu głównego Armii Czerwonej utworzono Armijną

⁶⁸ L. Kiewisz, *op. cit.*, s. 175, 185, 187.

⁶⁹ *SSR Latvii...*, s. 453–454; P. Łossowski, *Miedzy wojną a pokojem. Niemieckie zamysły wojenne na wschodzie w obliczu traktatu wersalskiego. Marzec–kwiecień 1919*, Warszawa 1976, s. 79.

⁷⁰ A. Deruga, *Litwa w pierwszych latach po rewolucji październikowej*, Kwartalnik Historyczny, nr 3, 1967, s. 678.

⁷¹ *SSR Latvii...*, s. 510.

⁷² *Ibidem*, S. Kamiński, *Wyparcie...*, z. 1, s. 62–63.

⁷³ A. Drizul (red.), *Istorija...*, s. 449; *SSR Latvii...*, s. 511.

Grupę Łotwy. Jej rdzeń stanowiła 1. dywizja strzelców łotewskich⁷⁴. W grudniu Armia Czerwona opanowała niemal całą Łotwę, z której ewakuowały się wojska niemieckie. Na początku 1918 r. pod ich kontrolą został jedynie rejon Lipaji⁷⁵.

Na zajętych przez wojska radzieckie obszarze prowincji Vidzeme między 22 a 31 grudnia 1918 r. przeprowadzano kolejne wybory delegatów do rad robotniczych i bezrolnych⁷⁶. 28 grudnia prawo wyborcze zostało ograniczone — odtąd w głosowaniu miały prawo uczestniczyć jedynie pełnoletnie osoby zarabiające na utrzymanie pracą „społecznie użyteczną”. Oznaczało to pozbawienie prawa wyborczego osób żyjących ze środków, których nie zarabiała własną pracą fizyczną⁷⁷. Zredukowało to reprezentatywność społeczną rad, co było realizacją koncepcji zastąpienia demokracji dyktaturą proletariatu⁷⁸.

Dnia 28 grudnia Rząd Stučki wydał dekret o znacjonalizowaniu — bez odszkodowania — ziemi obszarnej. O ile wydane równocześnie dekrety o zniesieniu przywilejów szlacheckich oraz rozwiązaniu landratów odpowiadały oczekiwaniom ludności łotewskiej, o tyle dekret o reformie rolnej spowodował wzrost poparcia łotewskiego chłopstwa dla rządu Ulmanisa i ŁRN. Dekretem komunistów przekazywano bowiem ziemię obszarniczą nie w indywidualne posiadanie bezrolnych i małorolnych chłopów, lecz w ręce radzieckich władz, nie wprowadzano oczekiwanego uwłaszczenia. Bolszewicy łotewscy zarzucili tym samym uwłaszczeniowe stanowisko, jakie zajmowali jeszcze na początku roku wspólnie z mienszewickim skrzydłem socjaldemokracji. Odeszli też od bieżącego stanowiska w sprawie reprezentowanego przez rząd Lenina w Rosji. Ta marksistowska ortodoksja spowodowała utratę zaufania najszerzych, wiejskich kręgów społecznych, zraziła do władzy radzieckiej biednych łotewskich chłopów, którzy zaczęli łączyć swoje nadzieje z rządem Ulmanisa, zapowiadającym powszechne uwłaszczenie⁷⁹.

9. OKRES WALKI O WYZWOLENIE ŁOTWY

Ewakuacja przed nacierającą Armią Czerwoną, najpierw do Jelgawy, potem Lipaji, zdeorganizowała łotewskie władze. Szukający wsparcia Łotysze zwrócili się i do

⁷⁴ S. Hromow (red.), *op. cit.*, s. 41.

⁷⁵ Szerzej o opanowaniu Łotwy przez Armię Czerwoną: T. Paluszyński, *Walka...*, s. 137–140.

⁷⁶ *SSR Latvii...*, s. 512.

⁷⁷ J. Ochmański, *Wybory do rad na Litwie radzieckiej w 1919 roku*, „Zeszyty Naukowe UAM. Historia”, nr 9, 1968, Poznań, s. 136–137.

⁷⁸ Praktykę ograniczenia prawa wyborczego przez komunistów przedstawia na przykładzie Żejml na Litwie J. Ochmański, *op. cit.*, s. 141–143: „Zebrawszy się osobno, komuniści uchwalili rozpuścić radę i utworzyć tymczasowy komitet rewolucyjny we włości. Komitet ten przygotował nowe wybory do rady, które odbyły się po tygodniu od rozwiązania poprzedniej. Biedota doglądała, aby w wyborach nie uczestniczyli kułacy i inni wyzyskiwacze. Na delegatów do rad wybierano komunistów albo rewolucyjnie nastawionych robotników i chłopów. Nowa rada wybrała Komitet Wykonawczy złożony tym razem wyłącznie z komunistów. Należy posłuch radzie i ład we włości zapewniał 30-osobowy oddział czerwonogwardzistów. [...] Po przybyciu Armii Czerwonej na Litwę w wielu miejscowościach rozpuszczono wybrane już rady i na ich miejsce wyznaczono z góry rewkomy, przydzielając do nich często nieodpowiednich ludzi. [...] Rewkomy te mocno poderały autorytet władzy radzieckiej i partii komunistycznej na wsi”.

⁷⁹ L. Kiewisz, *op. cit.*, s. 177.

zwycięskiej Koalicji, i do pokonanych Niemiec. 9 stycznia delegacja ŁRN zwróciła się z prośbą o pomoc do dopiero co przybyłej angielskiej misji na Łotwie. Natomiast rząd Ulmanisa w styczniu wysłał do Berlina delegację z Francisem Mendersem na czele⁸⁰. Doraźnie łotewskie władze szukały oparcia głównie w pozostających w regionie wojstkach niemieckich, na których czele dowództwo niemieckie 26 stycznia 1919 r. postawiło gen. Rudigiera von der Goltza, opromienionego sławą pogromcy bolszewizmu dowódcę niemieckich sił interwencyjnych w Finlandii. Goltz, formalnie respektujący uprawnienia rządu Ulmanisa, podjął działania na rzecz ustanowienia w regionie państwa pod kuratelą niemiecką, jeśli nie pokonanych Niemiec, to przynajmniej z dominującą rolą Niemców bałtyckich⁸¹.

W lutym i w marcu w kolejnych ofensywach siły niemieckie oraz łotewskie wyzwołyły spod okupacji bolszewickiej Kurlandię⁸². W marcu Bałtycka Rada Zaufania, licząca na poparcie Goltza, podjęła nieudaną próbę zamachu przeciw rządowi Ulmanisa, zakończoną aresztowaniem przez władze łotewskie von Strycka. Na początku kwietnia pojawił się projekt powołania Rady Narodowej Niemców Bałtyckich reprezentującej ich interesy w kraju i za granicą⁸³. 16 kwietnia Niemcy przeprowadzili w Lipaji pucz przeciw rządowi łotewskiemu. Ulmanis z większością ministrów schronił się na brytyjskim okręcie w miejscowym porcie. Niemcy przystąpili do tworzenia nowego proniemieckiego rządu łotewskiego, mianując 27 kwietnia premierem pastora Andrievsza Niedrę⁸⁴, który — próbując legitymizować przewrót — podjął mediacje z rządem Ulmanisa. Nowy rząd miałby zagwarantować mniejszości niemieckiej autonomię kulturalną i wprowadzić pruską ordynację wyborczą, zapewniającą niemieckim ziemianom silną reprezentację w przyszłym parlamencie. Niedra proponował, aby w nowym gabinecie było: 8 miejsc dla Łotyzy (4 z proniemieckiej Partii Ludowej i 4 zwolenników Ulmanisa), 3 miejsca dla bałtyckich Niemców i 1 dla mniejszości żydowskiej. Znamienne, że nie przewidziano miejsca w gabinecie dla przedstawiciela mniejszości rosyjskiej. Gabinet taki — według oświadczenia Niedry — miałby kontynuować politykę poprzedniego rządu. Dość śmiałą propozycją było wysunięcie na stanowisko ministra spraw zagranicznych kandydatury Meierovicsa. Uwiarygadniałby on politykę zagraniczną nowego gabinetu. Zarazem jego członkostwo w nowym rządzie stwarzałoby szansę na przedstawienie łotewskiej delegacji na konferencji pokojowej w Paryżu, której w tym czasie przewodniczył, jako organu akceptującego niemieckie wpływy na Łotwie. Pozyskanie Meierovicsa było jednak wątpliwe jako całkowicie niespójne z jego dotychczasowymi antyniemieckimi działaniami na polu międzynarodowym⁸⁵.

⁸⁰ *Ibidem*, s. 181; A. Skrzypek, *op. cit.*, s. 19.

⁸¹ M. Serejski, *Stosunki...*, AAN, s. 9.

⁸² Szerzej o kampanii kurlandzkiej: T. Paluszyński, *Walka...*, s. 145–163.

⁸³ P. Łossowski, *Między...*, s. 78; L. Kiewisz, *op. cit.*, s. 189–190.

⁸⁴ Szerzej o zamachu w Lipaji: T. Paluszyński, *Walka...*, s. 164–172.

⁸⁵ CAW, MSWojsk., sygn. 1775/89/363, Nowy gabinet łotewski, 15 V 1919, s. 288; H. von Rimscha, *Die Episode Niedra*, in: *Von den baltischen Provinzen zu den baltischen Staaten. Beiträge zur Entstehungsgeschichte der Republiken Estland und Lettland 1918–1920*, hrsg. J. von Hehn, H. von Rimscha, H. Weiss, Bd. 2, Marburg–Lahn 1977, s. 263; L. Kiewisz, *op. cit.*, s. 192.

Akceptacja tych propozycji oznaczałaby zgodę na utrzymanie monopolu ekonomicznego bałtyckich Niemców na Łotwie oraz wzmocnienie ekonomiczne mniejszości niemieckiej zwiększającej się — zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami Ulmanisa i Goltza — o Niemców zyskujących obywatelstwo i ziemię w zamian za walkę o „niemiecką” Łotwę. Rząd Ulmanisa stojący na straży ekonomicznych i kulturalnych interesów łotewskiej większości odrzucił więc te propozycje. W rządzie Niedry znaleźli się tylko germanofile⁸⁶. Goltz jeszcze 24 kwietnia wydał rozkaz, w którym stwierdził, że wszystkie formacje wojskowe na Łotwie, niezależnie od narodowości, podlegają jego wyłącznemu dowództwu i że wystąpienia „zbrojnych band” (czyli formacji wiernych Ulmanisowi oraz władzom radzieckim) będą likwidowane z całą bezwzględnością. Podjęto działania przeciw oponentom. Pod pozorem walki z bolszewizmem nasilono terror skierowany przeciw proaliantckim politykom łotewskim, z których wielu aresztowano. Zamknięto także opozycyjną wobec rządu Niedry prasę⁸⁷.

Jednym z pierwszych posunięć gabinetu Niedry było wstrzymanie — zgodnie z niemieckimi oczekiwaniami — mobilizacji do łotewskich oddziałów Landwehry przy podtrzymaniu werbunku do jej oddziałów niemieckich. W końcu maja Niedra zawarł z Niemcami układ, na mocą którego właściciele wielkich majątków mieli się zrzec 2/3 posiadanych gruntów na rzecz bezrolnych. Rząd dysponował tymi gruntami na zasadzie długoterminowej pożyczki, którą państwo miało spłacać według ich przedwojennej wartości. Ziemia ta miała być parcelowana między niemieckich i łotewskich żołnierzy walczących przeciw radzieckiej Łotwie. Zawarto też porozumienie, w którym niemiecka szlachta zrzekła się przywilejów stanowych. W zamian rząd zagwarantował mniejszości niemieckiej autonomię oświatową, uznanie języka niemieckiego za język równoprawny, obsadzanie urzędów nie według klucza narodowościowego, lecz według kwalifikacji. Zgodził się też na wprowadzenie ordynacji wyborczej zapewniającej współudział Niemców w łotewskim organie ustawodawczym. Podtrzymał też wcześniejsze zobowiązanie gabinetu Ulmanisa do przyznania łotewskiego obywatelstwa, prawa do osadnictwa oraz nadziałów ziemi dla niemieckich żołnierzy walczących o wyzwolenie Łotwy spod okupacji radzieckiej (tzw. umowa o osadnictwie). W kontrolowanej przez Niemców Kurlandii rząd Niedry przeprowadził wybory do Tymczasowego Zgromadzenia Narodowego, kolejnego już łotewskiego organu ustawodawczego z okresu kształtowania się łotewskiej państwowości. Miały one być wyrazem zabezpieczania przez jego rząd interesów całej miejscowej ludności. Wybory przeprowadzono w systemie kurialnym, zbliżonym do ordynacji wyborczej do rosyjskiej dумы. Na wsi głosowano w kuriach: wielkiej własności, własności chłopskiej oraz w kurii bezrolnych. W miastach podzielono wyborców na kurie: handlu i przemysłu, mieszczaństwa oraz kurię proletariatu. Wybory odbyły się w pierwszej połowie maja. Niedra argumentował, że ŁRN jako organ utworzony nie na podstawie powszechnych wyborów, a na zasadzie konsensu liderów łotewskich ugrupowań politycznych może wymagać

⁸⁶ P. Łossowski, *Między...*, s. 91; CAW, MSWojsk., sygn. 1775/89/363, Nowy gabinet łotewski, 15 V 1919, s. 288.

⁸⁷ M. Serejski, *Stosunki...*, AAN, s. 11.

posłuszeństwa jedynie od partii ją tworzących, a nie od całego narodu. Konstatował, że jako reprezentantka partii ma ona za sobą jedynie kilka procent ludności kraju, takie bowiem poparcie, wobec kompletnego braku politycznej świadomości ludu, miały według niego wszystkie partie⁸⁸. Ponieważ już w czerwcu doszło do zmiany sytuacji militarnej na niekorzyść gabinetu Niedry i Niemców, sformowane na podstawie wyniku wyborów zgromadzenie nie odegrało istotniejszej roli w kształtowaniu dalszych stosunków na Łotwie. Upadło wraz z gabinetem Niedry.

Już 16 kwietnia ŁRN zwróciła się do alianckiej Rady Najwyższej w sprawie wymuszenia na Niemcach oddania zagarniętej władzy. Rząd Ulmanisa 19 kwietnia wydał komunikat, w którym stwierdził, że zamach został dokonany wyłącznie przez Niemców, służył interesom bałtyckich ziemian, wrogich zarówno Łotwie, jak i koalicji. Wydano odezwę, w której potępiono zamach. Podpisały ją wszystkie, poza Łotewską Partią Ludową (i oczywiście komunistami) ugrupowania łotewskie⁸⁹. Wielka Brytania potępiła kwietniowy zamach, uznając za legalną władzę wyłącznie prozachodni rząd Ulmanisa oraz ŁRN. Na razie jednak Anglicy nie naciskali zbyt mocno w tej sprawie. Otwarta pozostawała sprawa Łotwy radzieckiej w Vidzeme i Łatgalii oraz opanowanie Rygi. Niemcy zagrozili, że w przypadku powrotu do władzy Ulmanisa, wycofają swoje wojska⁹⁰. Zaprzepaściłoby to, a przynajmniej odsunęło na bliżej nieokreśloną przyszłość, szansę na odepchnięcie bolszewików od Bałtyku i na stworzenie nieprzerwanego zachodniego frontu antyradzieckiego.

Pozbawieni możliwości oddziaływania na wydarzenia w Kurlandii zdesperowani ententofile zdecydowali się na kroki, jakich wcześniej dopuścili się Niemcy. 13 maja zwolennicy Ulmanisa wprowadzili Niedrę, biorącego udział w konferencji z łotewskimi oficerami. Obradującej ŁRN przekazali sfabrykowany przez siebie list, w którym wprowadzony premier zrzekał się funkcji i przekazywał ją tej Radzie. W związku z rzekomą rezygnacją Niedry Prezydium ŁRN podjęło decyzję o przekazaniu władzy rządowi Ulmanisa. 17 maja Niedrze udało się jednak uciec z aresztu i ponownie objąć urząd⁹¹. W końcu maja spór nieco przygasł zdominowany przez operację ryską, której patronował rząd Niedry. Ryga została przez wojska niemieckie odbita z rąk bolszewików 22 maja, a za nią południe Vidzeme⁹².

Kolejny zwrot w procesie kształtowania reprezentacji parlamentarnej na Łotwie nastąpił miesiąc później. W efekcie przegranej przez siły niemieckie bitwy z Estończykami oraz proalianckimi oddziałami łotewskimi pod Cesis (19–23 czerwca) operacja prowadząca do podporządkowania Niemcom Inflant załamała się. Pokonane wojska niemieckie, znajdujące się już formalnie w służbie łotewskiej (rządu Niedry), ewakuowały się

⁸⁸ AAN, *Stosunki...*, sygn. 2, t. 1, dok. 2.

⁸⁹ M. Serejski, *Stosunki...*, AAN, s. 11.

⁹⁰ A. Skrzypek, *op. cit.*, s. 19; T. Schramm, *Francuskie misje wojskowe w państwach Europy Środkowej 1919–1938*, Poznań 1989, s. 198–199.

⁹¹ L. Kiewisz, *op. cit.*, s. 194–195; CAW, MSWojsk., sygn. 1775/89/363, Nowy gabinet łotewski, 15 V 1919, s. 288.

⁹² Szerzej o operacji ryskiej: T. Paluszyński, *Walka...*, s. 186–191.

do Kurlandii⁹³. 8 lipca z Lipaji do odbitej z rąk niemieckich Rygi przybył drogą morską rząd Ulmanisa⁹⁴. Alianci zainicjowali rozmowy w celu utworzenia nowego koalicyjnego rządu, jednoczącego polityków zwaśnionych łotewskich orientacji. Dążąc do zjednoczenia wszystkich miejscowych antybolszewickich sił, wywierali presję, aby gabinet Ulmanisa po odzyskaniu władzy złożył swoje pełnomocnictwa, a ŁRN podjęła z Komitetem Narodowym Niemców Bałtyckich rozmowy w sprawie nowego gabinetu. Po dwutygodniowych negocjacjach, którym przewodniczyli alianccy przedstawiciele na Łotwie, w Rydze sformowano nowy rząd Ulmanisa, w którym dwa miejsca oddano Niemcom, a jedno przedstawicielowi burżuazji żydowskiej. Niemcy otrzymali ważne resorty finansów i sprawiedliwości. Na znak protestu wobec włączenia ich w skład gabinetu złożyli dymisję najbardziej dotychczas antyniemieccy łotewscy ministrowie: Zalitis, Goldmanis, Paeglis i Purinš. Niedra emigrował do Niemiec⁹⁵.

Zwycięstwo obozu proalianckiego i ugruntowanie pozycji ŁRN jako organu parlamentarnego nie było jednak przesądzone. Latem siły niemieckie w Kurlandii szykowały się do nowego natarcia, przechodząc tym razem na służbę wykreowanych przez siebie filogermańskich władz rosyjskich, na których czele stanął płk. Paweł Bermond-Awałow. Poczynania te początkowo popierały mocarstwa koalicji postrzegającej akcję jako wzmocnienie antybolszewickich sił rosyjskich w regionie i element tworzonego pod ich patronatem antyradzieckiego frontu. W lipcu i sierpniu prowadzone zabiegi koncentrowały się na formalnym poddaniu oddziałów niemieckich pod rosyjskie dowództwo. Jesienią, po zerwaniu przez Bermonda współpracy z aliantami rozwinięto jednak struktury polityczne mające firmować przygotowywaną kolejną antyłotewską i antyaliancką akcję militarną. Aczkolwiek formalnie była ona skierowana przeciw bolszewikom ciągle okupującym Łatgalię, faktycznie sprowadziła się do uderzenia na rząd Ulmanisa kontrolujący Vidzeme, jakoby izolujący od nich siły niemiecko-rosyjskie. Celem uderzenia była Ryga.

Politycznym zapleczem Bermonda stała się utworzona 6 października w Jelgawie Centralna Rada przy dowództwie kierowanej przez niego białej rosyjskiej Ochotniczej Zachodniej Armii⁹⁶. Za swoje główne zadanie Centralna Rada uznała zorganizowanie wojskowej i politycznej bazy dla oswobodzenia Rosji spod władzy bolszewików. Przy Radzie utworzono osobny podporządkowany jej Komitet Łotewski o charakterze samorządowego przedstawicielstwa miejscowej ludności. Składał się on z 5 członków, w tym 3 Łotyszy germanofilów, 1 Niemca bałtyckiego i 1 Rosjanina. Komitet zajął się organizacją miejscowego samorządu i przygotowaniem wyborów do kolejnego Łotewskiego Zgromadzenia Ustawodawczego, które miało zebrać się w celu wyznaczenia nowego

⁹³ Szerzej o bitwie pod Cesis i jej następstwach: T. Paluszyński, *Walka...*, s. 202–218; T. Paluszyński, *Walka o niepodległość Estonii 1914–1920*, Poznań 2007, s. 310–317, 326–341.

⁹⁴ *SSR Latvii...*, s. 519; M. Serejski, *Stosunki...*, AAN, s. 12.

⁹⁵ CAW, MSWojsk., sygn. 1772/89/751, dok. 6, b.p., Kom. Inf. NDWP z 24 IX 1919; AAN, Oddział VI, Instytucje wojskowe 1918–39 NDWP, sygn. 296/1-27, s. 4–42; H. von Rimscha, *op. cit.*, s. 324; *SSR Latvii...*, s. 191, 462.

⁹⁶ *SSR Latvii...*, s. 519.

autonomicznego rządu łotewskiego w restytuowanej białej Rosji. W odniesieniu do rządu zachodniej Rosji, jak potocznie określano Centralną Radę, Komitet posiadał jedynie głos doradczy⁹⁷.

W dniu powołania Centralnej Rady Bermomondt skierował depeszę do rządu Ulmanisa oraz odezwę do narodu łotewskiego. Komunikował rozpoczęcie akcji przeciw bolszewikom, wzywając rząd łotewski do udzielenia pomocy, a ludność do posłuszeństwa i poparcia⁹⁸. Gdy rząd Ulmanisa odrzucił to żądanie, Bermondts przesłał do gen. Huberta Gougha, szefa misji brytyjskiej w państwach bałtyckich, notę w sprawie rozpoczęcia 8 października działań zbrojnych przeciw niesubordynowanym Łotyszom⁹⁹.

Natarcie niemiecko-rosyjskie na Rygę zostało przy wsparciu Royal Navy odparte przez Łotyszy po ciężkich walkach w 10-dniowej bitwie. Po klęsce niemiecko-rosyjskie siły Bermondtsa i związane z nim struktury polityczne ulegające szybkiej dezintegracji zostały wyparte przez armię łotewską z Kurlandii¹⁰⁰. Wraz z nimi do Niemiec emigrowała liczna grupa ludności niemieckiej, w szczególności ziemian.

Na wyzwolenie czekała jeszcze wschodnia prowincja Łotwy — Łatgalia. Podczas akcji Bermondtsa doszło do zbliżenia polsko-łotewskiego. Wizyty szukających wsparcia delegacji łotewskiego rządu i ŁRN w Warszawie oraz Wilnie zaowocowały sojuszem polityczno-wojskowym sformalizowanym umową z 31 grudnia. Efektem była wspólna polsko-łotewska operacja wojskowa pod dowództwem gen. Edwarda Rydza-Śmigłego, w wyniku której na początku stycznia wyzwolono spod bolszewickiej władzy Daugavpils, a następnie do końca miesiąca całą Łatgalię¹⁰¹.

Mimo deklaracji władz polskich, że celem militarnego wsparcia jest pomoc we włączeniu prowincji do Łotwy, a niej jej rewindykacja do Polski, w Rydze obawiano się o przyszłość regionu. Przyczyną obaw była aktywność reprezentacji ludności polskiej, dominującej tu ekonomicznie i kulturalnie, domagającej się połączenia regionu z Polską. W połowie stycznia 1920 r. na 14 delegowanych do ŁRN przedstawicieli z Łatgalii tylko czterech opowiadało się wyraźnie przeciw związaniu jej z Polską, o co zabiegali zorganizowani w działającej w Polsce Polskiej Radzie Narodowej Ziemi Białoruskich i Inflant Polacy z Łatgalii. Domagali się oni udzielenia przynajmniej tutejszej mniejszości polskiej szerokiej autonomii, praw politycznych, ekonomicznych i kulturalnych. Szczególnie ostro występowali przeciw rujnującej jej siłę ekonomiczną łotewskiej reformie rolnej. W tym zakresie zajmowali stanowisko podobne do ziemian niemieckich z pozostałych łotewskich prowincji. 9 marca 1920 r. Rada wystąpiła w sprawie autonomii do polskiego MSZ¹⁰².

⁹⁷ CAW, Kolekcje Akt, sygn. 440.12/2-3, k. 292-295: Sprawozdanie mjr. Laudańskiego z rozmów z ks. Kropotkinem odbytych w dniach 27 i 29 X 1919; „Wilenski Kurier”, 19 X 1919, s. 1.

⁹⁸ M. Serejski, *Stosunki...*, AAN, s. 15.

⁹⁹ S. Kamiński, *Wyparcie...*, z. 2, s. 73.

¹⁰⁰ Szerzej o bitwie o Rygę oraz wyzwoleniu Kurlandii *vide* T. Paluszyński, *Walka...*, s. 265–276, 299–312.

¹⁰¹ *Ibidem*, s. 276–282, 315–340.

¹⁰² AAN, *Stosunki...*, sygn. 2, t. 2, dok. 40; M. Kossakowski, *Diariusz*, t. V, cz. 1, Archiwum PAN Warszawa, sygn. 4, s. 4.

Wzajemna rywalizacja i brak jedności spowodowały jednak, że w kwietniowych wyborach parlamentarnych łątgalscy Polacy (30 tys. osób) zdobyli w sumie jedynie 5,5 tys. głosów i nie wprowadzili do łotewskiego parlamentu ani jednego kandydata. Tym większe oburzenie wywołało wśród nich skreślenie przez łotewskie władze 11 spośród 21 polskich radnych po sukcesie mniejszości polskiej w wyborach samorządowych w Daugavpilsie przeprowadzonych 20 czerwca. Z listy radnych usunięto także 3 Rosjan i 3 Żydów. W odpowiedzi na to bezprawie wszyscy radni Polacy zrzekli się swych mandatów¹⁰³.

10. WYBORY DO KONSTYTUANTY I UCHWALENIE ŁOTEWSKIEJ KONSTYTUCJI

O charakterze państwa łotewskiego miała zdecydować — poprzez uchwalenie konstytucji — konstytuanta, która miała zastąpić Łotewską Radę Narodową, pełniącą dotąd rolę parlamentu, mianowaną i poszerzaną przez dokooptowywanie przedstawicieli łotewskich ugrupowań politycznych. ŁRN po wyzwoleniu Łatgalii składała się z: 21 przedstawicieli Związku Chłopskiego, 20 łotewskiej socjaldemokracji, 7 demokratów (dawnych kadetów), 6 radykalnych demokratów posiadających wpływy głównie wśród inteligencji, 4 narodowych demokratów, 3 socjalistów-rewolucjonistów (eserów), 2 republikanów i 1 reprezentanta inteligenckiej Partii Niezawisłości. Do Rady weszło 18 delegatów z Łatgalii, którzy utworzyli blok łątgalski grupujący przeważnie socjalistów i zwolenników Związku Chłopskiego. 22 mandaty posiadały w niej mniejszości narodowe, w tym: Niemcy 8 (5 postępowców, 2 demokratów, 1 narodowy liberał), Żydzi — 6 (3 nacjonalistów, 2 bundowców, 1 socjalista), Rosjanie — 4 (monarchiści), Polacy i Litwini — 4¹⁰⁴.

Po oswobodzeniu całego terytorium Łotwy termin wyborów do konstytuanty ustalono na 17 i 18 kwietnia 1920 r.¹⁰⁵ Prawo głosu uzyskali mieszkańcy Łotwy powyżej 21. roku życia, urodzeni na jej obszarze lub zapisani do jakiegokolwiek łotewskiej organizacji społecznej przed 1 sierpnia 1914 r. Prawo to przysługiwało również żołnierzom i oficerom armii łotewskiej, którzy ukończyli 18 rok życia. Mogło głosować około 950 tys. osób, które miały wybrać 150 parlamentarzystów. Ordynacją wprowadzono wybory pięcioprzymiotnikowe¹⁰⁶. W gorączce wyborczej, w przededniu wyborów, 15 kwietnia usiłowano dokonać zamachu na życie Karlisa Ulmanisa, lidera najsilniejszego ugrupowania i urzędującego premiera¹⁰⁷.

Warszawski „Kurier Poranny” pisał o łotewskiej kampanii wyborczej: „Socjaliści, którzy rozwinęli ogromną agitację nie tylko w miastach lecz i na wsi i rachują na

¹⁰³ M. Serejski, *Stosunki polsko-łotewskie*, CAW, Wojskowe Biuro Historyczne, sygn. 1179, s. 67 [dalej: M. Serejski, *Stosunki...*, CAW]; AAN, Attachaty, sygn. AII/64/2, b.p., Tygodniowy raport polityczny nr 12 z 23 VI 1920; „Gazeta Warszawska”, 7 VII 1920; „Rzeczpospolita”, 2 VII 1920.

¹⁰⁴ „Robotnik”, 14 II 1920.

¹⁰⁵ „Przegląd Wieczorny”, 09 II 1920. Szerzej o kwietniowych wyborach *vide* P. Łossowski, *Kraje...*, s. 16–20.

¹⁰⁶ „Robotnik”, 21 III 1920; „Gazeta Warszawska”, 31 III 1920; „Kurier Poranny”, 20 IV 1920.

¹⁰⁷ AAN, Attachaty, sygn. AII/64/1, dok. 1034/115, Depesza A. Myszkowskiego do NDWP z 16 IV 1920; „Gazeta Poranna”, 19 IV 1920.

opowiedzenie się za ich programem wszystkich bezrolnych i wielu małorolnych, przejdzie zapewne 40-tu. Będą więc stanowić oni jedno z najsilniejszych stronnictw w Konstytuancie. Wielką przynętą ich listy ryskiej jest umieszczenie na pierwszym miejscu narodowego poety łotewskiego Janisa Rajnisa, który wrócił przed kilku dniami do ojczyzny przez Warszawę po 15-letniej przymusowej emigracji witany owacyjnie przez całe społeczeństwo. Rajnis pozwolił wprawdzie umieścić się na liście, ostudził jednak bardzo zapał do walki klasowej swych towarzyszy, zaznaczając zaraz po swym przyjeździe, że zbytnia rozbieżność szkodzi interesom ojczyzny. Największe szanse zwycięstwa ma związek włościan rolników [Związek Chłopski — T.P.], opierający się na zamożnym włościaństwie. Jest to partia rządu Ulmanisa. W Rydze na swej liście umieściła takich luminarzy jak: Meierovics, Bergs, Ulmanis i prezes Rady Narodowej Čakste. Ministrowie sami jeżdżą po całym kraju i agituja na rzecz tego stronnictwa. Wojskowi umiarkowani głosować będą na listę wojskową z dowódcą wojska Balodisem na czele. Zawarto związek list Ulmanisa i Balodisa. Pojedynek rozgrywa się między stronnictwem Ulmanisa, a socjalną-demokracją. Inne grupy jak stronnictwo radykalne z ministrem skarbu Purinšem na czele większej roli w konstytuancie grać nie będą. Nie odegrają jej też mniejszości narodowe. Niemcy rozproszeni po nieudanej akcji Bermondta nie czując się na siłach zawarli związek z Rosjanami dając im pierwsze miejsce. Żydzi dzielą się na kilka grup. W Łatgalii ułożono listę Polaków i Związku Włościan Drobnych Właścicieli Ziemskich i Dzierżawców Łatgalii. Grupa ta ogłosiła program autonomii lichej pod względem polszczyzny lecz odpowiadający na ogół interesom tego kraju, który nie jest łotewskim lecz mieszanym. Na liście 2, 4, 5 zajmują Polacy 1 [miejsce — T.P.] i 3 Łotysze. Nie wiadomo czy związek przeprowadzi więcej niż 3 posłów, zwłaszcza wobec kontragitacji chrześcijańskiej demokracji łotewskiej z ks. Trasunnem na czele i braku środków pieniężnych¹⁰⁸.

Frekwencja wyborcza wyniosła około 80%. Zdecydowany sukces odniosła socjaldemokracja. Porażkę poniósł Związek Chłopski, katastrofalny był wynik listy wojskowej oraz Polaków — i jedni, i drudzy nie uzyskali ani jednego mandatu. Uroczyste otwarcie konstytuanty, pierwszego demokratycznie wybranego państwowego organu przedstawicielskiego niemal całego społeczeństwa (wyjąwszy uchodźców niemieckich i komunistycznych oraz wcześniejszych wojennych), odbyło się 1 maja 1920 r. Na jej przewodniczącego wybrano Janisa Čakste. Rząd utworzyła koalicja ugrupowań chłopskich. Funkcję premiera ponownie objął Ulmanis. Najsilniejsza, ale bez większości bezwzględnej, socjaldemokracja znalazła się w opozycji¹⁰⁹. 27 maja konstytuanta uchwaliła

¹⁰⁸ „Kurier Poranny”, 20 IV 1920.

¹⁰⁹ AAN, Attachaty, sygn. AII/64/1, dok. 1099/143 i 1086/135, Depesze A. Myszkowskiego do NDWP z 28 IV i 2 V 1920; „Gazeta Warszawska”, 4 V 1920; „Kurier Poranny”, 5 V 1920; P. Łossowski, *Kraje...*, s. 18, 21. Skład konstytuanty był następujący: socjaldemokraci — 57 mandatów, partie agrarne — 77, w tym: Inflancka Partia Ludowa — 1, Partia Pracy (radykalni demokraci) — 6, Związek Chłopski — 26, Inflancka Partia Rolnicza — 17, Związek Agrarny Bezrolnych i Drobnych Rolników — 2, Inflancki Związek Agrarny Bezrolnych — 3, Inflancki Związek Rolników Chrześcijańskich — 6, Inflanckie Stronnictwo Mniejszej Własności Rolnej — 1, Nacjonałści Chrześcijańscy — 3; mniejszości narodowe — 16, w tym: Niemcy — 5, Rosjanie — 4, Żydzi — 6 mandatów. *Vide* „Kurier Poranny”, 5 V 1920.

deklarację niepodległości Łotwy, w której stanowiono, że Łotwa jest republiką demokratyczną. Deklaracja wraz z uchwalonym 1 czerwca tymczasowym statutem państwa łotewskiego stanowiła tymczasową ustawę zasadniczą¹¹⁰.

Główną kwestią społeczną była reforma rolna. Głód ziemi determinował aktywność polityczną przeważającej części społeczeństwa, wymuszając konieczność parcelacji majątków obszarniczych. Związek Chłopski opowiadał się za konfiskatą majątków liczących powyżej 100 ha za symboliczną, rozłożoną na lata, kompensatą pieniężną. Socjaldemokraci żądali całkowitej konfiskaty majątków bez odszkodowania. Stopniowo przewagę zyskiwała idea reformy radykalnej. Już rok wcześniej, 27 lutego 1919 r., rząd wydał dekret o utworzeniu funduszu ziemi i stopniowym przekazywaniu jej ludności bezrolnej. Wojna odsunęła realizację reformy. Ustawę agrarną wprowadzano w kilku etapach. 16–17 września 1920 r. konstytuanta potwierdziła zasady tworzenia funduszu ziemi oraz statut komitetów rolnych. 21 grudnia określono zasady podziału funduszu, a 3 maja 1922 r. uchwalono wytyczne w sprawie umocnienia stosunków agrarnych ustalonych w wyniku reformy. Wywłaszczono majątki liczące powyżej 50 ha, parcelując je na gospodarstwa o wielkości 10–22 ha. Kwestię odszkodowań odłożono na później. Szczególnie konsekwentnie wywłaszczano Niemców. Z dobrodziejstwa reformy skorzystali głównie Łotysze, którzy stanowili 90% uwłaszczonych¹¹¹.

Obok reformy ziemskiej palącym problemem było unormowanie stosunków z sąsiadami, zwłaszcza z Rosją i Niemcami, z którymi Łotwa znajdowała się w stanie wojny, oraz traktatowe potwierdzenie jej granic. Pokój łotewsko-radziecki podpisano 11 sierpnia 1920 r. w Rydze, wobec rysującego się w przededniu bitwy warszawskiej upadku głównego regionalnego antybolszewickiego sojusznika — Polski¹¹². Konstytuanta ratyfikowała traktat 2 września¹¹³. 1 czerwca parlament rozpoczął prace nad projektem traktatu pokojowego z Niemcami. Został on podpisany w Berlinie 25 lipca, a ratyfikowany 12 sierpnia. Określoną w wyniku brytyjskich mediacji brytyjskiej granicę łotewsko-estońską, po długotrwałym sporze, szczególnie o Valka, potwierdzono traktatowo dopiero 1 listopada 1923 r. Granica z Litwą — także przy mediacji brytyjskiej i zajęciach zbrojnych — obustronnie została uznana umową z 4 maja 1921. Traktatowo granicę łotewsko-polską uznano dopiero 12 lutego 1929 r.¹¹⁴

Zadaniem konstytuanty było określenie ustroju państwa. Konstytucję wzorowaną na konstytucji Republiki Weimarskiej uchwalono 15 lutego 1922 r. Zaczęła ona obowiązywać 7 listopada tego roku. Ustanowiono nią urząd prezydenta. Pierwszym prezydentem Republiki Łotewskiej wybrano Janisa Čakste¹¹⁵. Prezydent wybierany przez Sejm na

¹¹⁰ P. Lossowski, *Kraje...*, s. 21.

¹¹¹ *Ibidem*, s. 35, 38–39; S. Srokowski, *Na wschodnim brzegu Bałtyku. Kartki z podróży*, Poznań 1927, s. 22.

¹¹² Streszczenie traktatu *vide* J. Cisek, *Sąsiedzi wobec wojny 1920 roku. Wybór dokumentów*, Londyn 1990, s. 248.

¹¹³ AAN, Attachaty, sygn. AII/65/1, b.p., Ref. Inf. NDWP z 1 X 1920.

¹¹⁴ O konfliktach granicznych Łotwy z Estonią, Litwą i Polską *vide* T. Paluszyński, *Walka...*, s. 370–376, 386–395, 395–403.

¹¹⁵ P. Lossowski, *Kraje...*, s. 28.

czteroletnią kadencję musiał mieć minimum 40 lat. Dopuszczalna była jedna reelekcja. Miał on ograniczone uprawnienia, z których najważniejsze to prawo do desygnowania kandydata na premiera oraz inicjacja procedury rozwiązania parlamentu (ostateczną decyzję podejmował naród w referendum). Prezydent mógł być w każdym momencie odwołany przez parlament, do czego wystarczała inicjatywa połowy posłów i poparcie 2/3 izby. Prezydent mógł wetaować ustawy. Jeżeli uczynił to w ciągu siedmiu dni od ich przyjęcia (z własnej inicjatywy lub na żądanie 1/3 liczby posłów), ustawa mogła być poddana pod głosowanie ludowe (na żądanie minimum 1/10 wyborców). Parlament mógł przełamać prezydenckie weto większością 3/4 głosów lub też uniemożliwić mu jej wstrzymanie, uchwalając pilność ustawy większością 2/3 głosów. Wszystkie akty urzędowe prezydenta musiały zyskać kontrasygnatę premiera lub odpowiedniego ministra.

Konstytucją wprowadzono jednoizbowy parlament (łot. *Saeima*) liczący 100 posłów, wybieranych na kadencje trzyletnie w pierwszą sobotę i niedzielę października w pięcioprzymiotnikowych wyborach, w głosowaniu powszechnym, równym, bezpośrednim, proporcjonalnym i tajnym. Sejm posiadał władzę ustrojodawczą (mógł wprowadzać zmiany w konstytucji) i ustawodawczą (wydawać ustawy), udzielał wotum zaufania rządowi, mianował sędziów (również Sądu Najwyższego i Sądu Konstytucyjnego) oraz członków Kontroli Państwowej. Gabinet Ministrów pełnił ogólną funkcję kierowniczą w państwie. Formował go desygnowany przez prezydenta kandydat na premiera. Rząd odpowiadał przed parlamentem, który mógł przegłosować wotum nieufności, implikujące dymisję gabinetu. Rząd posiadał konstytucyjne prawo wydawania w przerwach między sesjami parlamentu uchwał z mocą ustawy. Te musiały jednak zostać w terminie trzech dni od otwarcia kolejnej sesji przedłożone parlamentowi do zatwierdzenia.

11. ZAKOŃCZENIE

Przypadek łotewski jest dobrym przykładem instrumentalności procesu kreacji organów parlamentarnych, wielokrotnego wciągania lokalnej społeczności w proces ich kształtowania oraz legitymizacji przez kolejne, aktualnie władające danym obszarem siły i opcje polityczne akurat posiadające przewagę. Siły, z których każda mieniła się wyrazicielem woli części (często identyfikowanej z ogółem) miejscowej ludności, uznawanej przez nią za uprawnioną do kreowania, a w zasadzie do potwierdzania sflowanej przez tę siłę ustrojowej rzeczywistości regionu¹¹⁶. Tyczyło to zarówno Niemców stawiających na lokalną mniejszość niemiecką, szczególnie niemieckiego ziemiaństwa, bolszewików — wykluczających z tego procederu klasy i grupy społeczne przeciwne ich linii politycznej oraz władzy, jak i łotewskich sił narodowych — wykluczających, a przynajmniej redukujących udział Niemców oraz bolszewików, nie tyle odebraniem im praw wyborczych, co ich fizycznym usunięciem z obszaru łotewskiego w toku działań zbrojnych wojny o niepodległość kraju.

¹¹⁶ Jest to jeden z mankamentów demokracji mieniającej przedstawicielami wyborców ich mandatariuszy. *Vide* szerzej o tych mankamentach: T. Paluszyński, *Mankamenty demokracji*, Poznań 2016.

BIBLIOGRAFIA**ARCHIWALIA**

- AAN, Attachaty, sygn. AII/64/1, dok. 1034/115, 1099/143, 1086/135, Depesze A. Myszkowskiego do NDWP z 16 IV, 28 IV, 2 V 1920.
- AAN, Attachaty, sygn. AII/64/2, b.p., Tygodniowy raport polityczny nr 12 z 23 VI 1920.
- AAN, Attachaty, sygn. AII/65/1, b.p., Referat Informacyjny NDWP z 1 X 1920.
- AAN, Kolekcja Odpisów, sygn. 1: M. Serejski, *Stosunki polsko-łotewskie*.
- AAN, Kolekcje Odpisów, Stosunki polsko-łotewskie, sygn. 2, teczka 1, dok. 1, b.p.: Pismo J. Mokrzyńskiego do Departamentu Stanu z 3 VIII 1918.
- AAN, Kolekcje Odpisów, Stosunki polsko-łotewskie, sygn. 2, teczka 1, dok. 2, b.p.: Memorial W. Sołtana w sprawie Łotwy z 10 VIII 1919.
- AAN, Kolekcje Odpisów, Stosunki polsko-łotewskie, sygn. 2, t. 2, dok. 40.
- AAN, Oddział VI, Instytucje wojskowe 1918-39 NDWP, sygn. 296/1-27.

Archiwum PAN Warszawa, sygn. 4: M. Kossakowski, *Diariusz*, t. V, cz. 1.

Archiwum PAN Warszawa, sygn. 57: M. Świerzbński, *Martyrologia Inflant Polskich*.

- CAW, Kolekcje Akt, sygn. 440.12/2-3, k. 292-295: Sprawozdanie mjr. Laudańskiego z rozmów z ks. Kropotkinem odbytych w dniach 27 i 29 X 1919.
- CAW, Ministerstwo Spraw Wojskowych, sygn. 1772/89/751, dok. 6, b.p., Komunikat informacyjny NDWP z 24 IX 1919.
- CAW, Ministerstwo Spraw Wojskowych, sygn. 1775/89/363, Nowy gabinet łotewski, 15 V 1919, s. 288.
- CAW, Wojskowe Biuro Historyczne, sygn. 1179: M. Serejski, *Stosunki polsko-łotewskie*.

PRASA

- „Gazeta Poranna”, 19 IV 1920.
- „Gazeta Warszawska”, 31 III 1920, 4 V 1920, 7 VII 1920.
- „Kurier Poranny”, 20 IV 1920, 5 V 1920.
- „Przegląd Wieczorny”, 9 II 1920.
- „Robotnik”, 14 II 1920, 21 III 1920.
- „Rzeczpospolita”, 2 VII 1920.
- „Wilenski Kurier”, 19 X 1919.

OPRACOWANIA

- Anderson E., *Die baltische Frage und internationale Politik der Alliierten und assoziierten Mächte 1918–1921*, [w:] *Von den baltischen Provinzen zu den baltischen Staaten. Beiträge zur Entstehungsgeschichte des Republiken Estland und Lettland 1918–1920*, red. J. von Hehn, H. von Rimscha, H. Weiss, Bd. 2, J.G. Herder-Institut, Marburg–Lahn 1977.
- Bērziņš J., *Latvijas deputātu darbība krievijas ii valsts domē (1907. gada 20. februāris–3. jūnijs)*, „Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls” 2012, t. 1.
- Bilmanis A., *A History of Latvia*, Princeton, New Jersey 1951.
- Cisek J., *Sąsiedzi wobec wojny 1920 roku. Wybór dokumentów*, Polska Fundacja Kulturalna, Londyn 1990.
- Cygański M., Dubicki T., *Niemcy wschodniobałtyccy w Estonii na Łotwie i Litwie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2004.

- Czlieny Gosudarstwiennoj Dumy (portiety i biografii). Czietwiortyj sozyw 1912–1917*, wybór M.M. Bonowicz, T-wa I.D. Sitina, Moskwa 1913.
- Dąbrowski J., *Wielka wojna 1914–1918*, Trzaska, Evert, Machalski, Warszawa 1937.
- Deruga A., *Litwa w pierwszych latach po rewolucji październikowej*, „Kwartalnik Historyczny” 1967, nr 3.
- Drizul A., *W.I. Lenin i riewolucionnaja Latvia*, „Zinatne”, Riga 1970.
- Dybaś B., *Na obrzeżach Rzeczypospolitej. Sejmik piltyński w latach 1617–1717*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2004.
- Ezergailis A., *The Revolution in Latvia*, Boulder: East European Quarterly, New York–London 1974.
- Gosudarstwiennaja Duma pierwowo priziwa. Portriety, kratkije biografii i charakteristiki dieputatow*, red. Towarzystwo Tipografii A.I. Mamontowa, Moskwa 1906.
- Grazdanskaja wojna i wojenna interwencija w SSSR. Enciklopedija*, red. S. Hromow, Sowietkaja Enciklopedija, Moskwa 1987.
- Istorija Latvijskoj SSR. Sokrascennyj kurs*, red. A. Drizul, „Zinatne”, Ryga 1971.
- Istorija Latvijskoj SSR*, t. II, *S 1861 po mart 1917*, red. J.I. Krastyn, Akademiā Nauk Latvijskoj SSR, Riga 1954.
- Kamiński S., *Wyparcie wojsk niemieckich z Estonii i Łotwy w latach 1918–1919*, „Zapiski Historyczne” 1978, t. XLIII, z. 1.
- Karjachjarn T., *Sowiet Ministrow carskoj Rosji o pribaltijskim ziemstwie w 1916 g.*, [w:] *Germania i Pribaltika. Międziedomstwiennyj sbornik naucznych trudow*, red. P.J. Krupnikow, L. Perkone, Latvijskij Gosudarstwiennyj Uniwersitet im. P. Stučki, Riga 1980.
- Kiewisz L., *Sprawy łotewskie w bałtyckiej polityce Niemiec 1914–1919*, Instytut Zachodni w Poznaniu, Poznań 1970.
- Kostrzak J., *Narodziny ogólnoinflanckich zgromadzeń stanowych od XIII do połowy XV wieku*, PWN – Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, R. 81, z. 1, Warszawa–Toruń 1985.
- Lenin W.I., *Dzieła wszystkie*, t. 35, Spółdzielnia Wydawniczo-Handlowa „Książka i Wiedza”, Warszawa 1987.
- Lewandowski J., *Historia Estonii*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 2002.
- Łossowski P., *Kwestia narodowa w rewolucji i wojnie domowej w Rosji (1917–1920)*, „Kwartalnik Historyczny” 1967, t. 3.
- Łossowski P., *Między wojną a pokojem. Niemieckie zamysły wojenne na wschodzie w obliczu traktatu wersalskiego. Marzec–kwiecień 1919*, Spółdzielnia Wydawniczo-Handlowa „Książka i Wiedza”, Warszawa 1976.
- Łossowski P., *Strzelcy łotewscy w rewolucji i wojnie domowej w Rosji (1917–1920)*, „Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej” 1967, t. III.
- Machalski T., *Wyzwolenie państw bałtyckich: Finlandii, Estonii i Łotwy*, „Bellona” 1938, t. 30, z. 3.
- Manteuffel G., *Zarysy z dziejów krain dawnych inflanckich czyli Inflant właściwych (tak szwedzkich jako i polskich), Estonii z Ozylią, Kurlandii i Ziemi Piltyńskiej*, wstęp, red. i oprac. K. Zajas, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków 2007.
- Obzor deiatełnosti Gosudarstwiennoj Dumy trietiego sozywa*, czast 1: *Obszczie swiedienija, Sostawlien Kancelarij Dumy*, Gosudarstwiennaja Tipografia, Sankt-Petersburg 1912.
- Ochmański J., *Wybory do rad na Litwie radzieckiej w 1919 roku*, „Zeszyty Naukowe UAM. Historia” 1968, nr 9.
- Pajewski J., *„Mitteleuropa”*. *Studia z dziejów imperializmu niemieckiego w dobie I wojny światowej*, Instytut Zachodni w Poznaniu, Poznań 1959.

- Paluszyński T., *Czy Rosja uczestniczyła w pierwszym rozbiórze Polski, czyli co zaborcy zabrali Polsce w trzech rozbiorach? Nowe określenie obszarów rozbiorowych Polski w kontekście analizy przynależności i tożsamości państwowej Księstw Inflanckiego i Kurlandzkiego, prawno państwowego stosunku Polski i Litwy oraz podmiotowości przedrozbiorowej Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Rys, Poznań 2012.
- Paluszyński T., *Mankamenty demokracji*, Wydawnictwo Rys, Poznań 2016.
- Paluszyński T., *Walka o niepodległość Estonii 1914–1920*, Oficyna Wydawnicza Wyższej Szkoły Języków Obcych, Poznań 2007.
- Paluszyński T., *Walka o niepodległość Łotwy 1914–1921*, Dom Wydawniczy Bellona, Poznań 1999.
- Papers relating to the foreign relations of the United States, 1918, Russia*, t. II, ed.: Joseph V. Fuller, gen. ed.: Tyler Dennett. United States Government Printing Office, Washington 1932.
- Pipes R., *Rewolucja rosyjska*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.
- Riewolucionnyje latyszskije strielki (1917–1920)*, red. A. Drizul, J.I Krastyn, „Zinatne”, Riga 1980.
- Rimscha H. von, *Die Episode Niedra*, [w:] *Von den baltischen Provinzen zu den baltischen Staaten. Beiträge zur Entstehungsgeschichte der Republiken Estland und Lettland 1918–1920*, red. J. von Hehn, H. von Rimscha, H. Weiss, J.G. Herder-Institut, Marburg–Lahn 1977.
- Rok siedemnasty w Piotrogradzie. Październikowe powstanie zbrojne*, red. S. Wałk i in., Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1977.
- Schramm T., *Francuskie misje wojskowe w państwach Europy Środkowej 1919–1938*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 1989.
- Skrzypek A., *Związek Bałtycki. Litwa, Łotwa, Estonia i Finlandia w polityce Polski i ZSRR w latach 1919–1925*, Spółdzielnia Wydawniczo-Handlowa „Książka i Wiedza”, Warszawa 1972.
- Socialistieskaja Sovetskaja Riespublika Latvii w 1919 g. i inostrannaja interwencija*, t. 2, „Zinatne”, Riga 1960.
- Srokowski S., *Na wschodnim brzegu Bałtyku. Kartki z podróży*, Drukarnia Poznańska, Poznań 1927.
- Wasilewski L., *Litwa. i Białoruś. Zarys historyczno-polityczny stosunków narodowościowych*, wyd. J. Mortkowicz, Warszawa–Kraków 1925.
- Wielhorski W., *Polska a Litwa. Stosunki wzajemne w biegu dziejów*, The Polish Research Centre, Londyn 1947.
- Wielka powszechna encyklopedia ilustrowana*, t. 29–30, nakład S. Sikorskiego, Warszawa 1891.
- Wojna R., *Z pierwszego okresu rewolucji i wojny domowej w Rosji (marzec 1917–marzec 1918)*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej” 1967, t. III.
- Wojna R., *Z drugiego okresu wojny domowej w Rosji (III–XI 1918)*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej” 1970, t. VI.